

KAFKA

Jastreb

Babilonska biblioteka

*niska fantastičke književnosti
u izboru Jorgea Luisa Borgesa*

Grafički zavod Hrvatske/F. M. Ricci

Franz Kafka

Jastreb

priredio
Jorge Luis Borges

Prijevod s njemačkog
Zlatko Gorjan, Zlatko Matetić

prijevod uvoda Jorga Luisa Borgesa sa španjolskog
Gordana Tintor

Grafički zavod Hrvatske,
1982.

Elektronsko izdanje

Predgovor

Koliko je poznato, Vergilije je pred smrt zadužio prijatelje da pretvore u pepeo nezavršeni rukopis Eneide u koji je uložio jedanaest godina plemenitog i delikatnog rada; Shakespeare nikada nije mislio ujediniti svoja mnogobrojna djela u jedan jedini svezak; Kafka je povjerio Maxu Brodu da uništi romane i pripovijetke koji će mu osigurati slavu. Srodnost tih slavni epizoda je, ako se ne varam, prividna. Vergilije je morao znati da računa s odanom neposlušnošću svojih prijatelja; Kafka s Brodovom. Shakespeareov je slučaj drugačiji. De Quincey pretpostavlja da se, za Shakespearea, javnost njegova djela sastojala u izvođenju, a ne u objavljivanju; njemu je pozornica bila ono najvažnije. Uostalom, čovjek koji istinski želi iščeznuće svojih knjiga, ne povjerava taj zadatak drugome. Kafka i Vergilije nisu željeli uništenje svoga djela; željeli su se samo osloboditi odgovornosti koje nam djelo uvijek nameće. Vergilija su, mislim, ponukali estetski razlozi; zasigurno bi bio poželio dotjerati poneku kadencu ili pokoji epitet. Složeniji je, čini mi se, Kafkin slučaj. Njegov bi rad trebalo definirati kao parabolu ili niz parabola kojima je tema moralni odnos pojedinca prema božanstvu i prema vlastitom nerazumljivom svijetu. Usprkos suvremenom ambijentu, manje je blizak onome što se obično zove modernom književnošću nego Knjizi o Jobu. Pretpostavlja religioznu i, nadasve, židovsku svijest; formalno ga oponašati u nekom drugom kontekstu posve je besmisleno. Kafka je na svoje djelo gledao kao na čin vjere i njime nije želio obeshrabriti ljude. Zbog toga je zadužio svog prijatelja da ga uništi. Možemo naslutiti i druge razloge. Kafka je uistinu mogao samo sanjati more, a znao je da će se stvarnost pobrinuti da ih neprestano pribavlja. Jednako je tako previdio patetične mogućnosti uzaludnosti, što je primjetno u gotovo svim njegovim knjigama. Obje, i tuge i uzaludnosti, nesumnjivo su ga na kraju umorile. Draže bi mu bilo pisati vedre stranice, ali mu poštenje nije dopuštalo da ih stvara.

Neću zaboraviti svoje prvo čitanje Kafke u nekom profesionalno modernom izdanju iz 1917. Njegovi redaktori- kojima nije uvijek nedostajalo talenta - bili su se posvetili iznalaženju nedostataka interpunkcije, nedostatka velikih slova, nedostatka rima, uznemirujućem simuliranju metafora i drugim zadaćama tako svojstvenim toj mladosti i možda svim mladostima. U gomili bučnog tiska, jedan apolog koji je nosio potpis Franza Kafke učinio mi se, usprkos mojoj popustljivosti mladog čitatelja, neobjašnjivo značajnim. Nakon svih ovih godina, usuđujem se priznati svoju neoprostivu književnu neosjetljivost; prošao sam pored otkrivenja a da to nisam ni shvatio.

Svima je poznato da se Kafka osjećao tajanstveno krivim prema svom ocu kao Izrael prema svom Bogu; njegovo židovstvo, koje ga je dijelilo od većine ljudi, mora da je na njega djelovalo na neki zamršen način. Svijest o skorašnjoj smrti i grozničava uzvišenost sušice kao da su izoštrili sve njegove sposobnosti. Te su primjedbe usputne; kao što reče Whistler, „umjetnost se događa”.

Dvije ideje - bolje rečeno, dvije opsesije - prevladavaju djelom Franza Kafke. Podčinjenost je prva, a beskonačnost druga. U gotovo svim njegovim prozama postoje hijerarhije i te su hijerarhije beskonačne. Karl Rossmann, junak prvoga njegovog romana, neki je nesretni njemački mladić koji otvara sebi put na nekom zamršenom kontinentu; naposljetku je primljen u Veliko oklahomsko kazalište; to beskonačno kazalište nije ništa manje nastanjeno od svijeta i predočuje Raj. (Vrlo osebujna crta: čak ni u toj figuri neba ljudi ne uspijevaju biti doista sretni, i tamo ima tričavih i raznolikih prepreka.) Junak drugog romana, Josef K., postepeno dotučen nekim besmislenim procesom, ne uspijeva saznati za kakav je zločin optužen, niti se uspije suočiti s nevidljivim sudom koji će mu suditi; taj ga, bez prethodnog suđenja, uspijeva smaknuti. K., junak trećeg i posljednjeg romana, zemljomjer je kojega su pozvali u neki dvorac u koji se ne uspijeva probiti, te umire neprepoznat od vlasti koje dvorcem upravljaju. Tema beskonačne uzaludnosti prisutna je također i u njegovim pripovijetkama. Jedna govori o nekoj carskoj poruci koja nikada ne stiže zbog ljudi koji ometaju put glasnika; druga, o čovjeku koji umire ne uspjevši posjetiti susjedno seoce; treća, o dvojici susjeda koji se ne uspiju sastati. U najdojmljivijoj pripovijeci- „Na izgradnji kineskog zida”, 1919 - beskonačnost je

mногоstruka: da bi zadržao pohod beskonačno udaljenih vojski, neki car, beskonačno udaljen u vremenu i prostoru, naređuje da beskonačne generacije beskonačno podižu jedan beskonačan zid koji će okruživati njegovo beskonačno kraljevstvo.

Najneospornija Kafkina vrlina je izum nesnošljivih situacija. Dovoljno mu je tek nekoliko redaka da bi stvorio nezaboravnu sliku. Na primjer: „Životinja istrgne bič iz ruku svoga gospodara i kažnjava se da bi se pretvorila u gospodara, a ne shvaća da je to samo privid stvoren jednim novim čvorom na biču.” Ili pak: „U hram nahrupe leopardi i piju vino iz pehara; događaj se ponavlja; na kraju se može predvidjeti da će se dogoditi pa je uključen u liturgiju hrama.” Razrada u Kafke manje zadivljuje od izmišljaja. U njegovu se djelu pojavljuje samo jedan tip čovjeka: Homo-domesticus - koliko Židov toliko i Nijemac - koji žudi za svojim mjestom, ma kako neznatnim, u bilo kakvom Poretku; u svemiru, u nekom ministarstvu, u ludnici ili tamnici. Zaplet i ambijent su bitni, ne razvoj radnje ni psihološko poniranje. Otud prednost njegovih pripovijedaka pred romanima; otud pravo da ustvrdimo da nam ovaj izbor pripovijedaka daje cjelovitu sliku tako jedinstvenog pisca.

Jorge Luis Borges

Jastreb

Bio jedan jastreb koji mi je kljuvao noge. Čizme i čarape bio je već poderao, sad mi je kljuvao same noge. Neprestano je udarao, a onda bi više puta nemirno obletio oko mene i opet nastavio svoju rabotu. Prolazio je neki gospodin, zagledao se časkom i zatim upitao zašto trpim jastreba. - Pa ja sam bespomoćan - rekao sam - došao je i stao me kljuvati, nato sam ga, naravno, htio potjerati, pokušao ga čak zadaviti, ali takva ptica ima silnu snagu, htio mi je već skočiti u lice, pa sam radije žrtvovao noge. Sad mi ih je već gotovo razderao. - A što dopuštate da vas tako muči - rekao je gospodin - jedan hitac i jastreb je gotov. - Tako je to? - upitao sam. - A hoćete li se za to pobrinuti? - Rado - odgovorio je gospodin - samo moram kući da donesem pušku. Možete li još čekati pola sata? - To ne znam - rekao sam i zastao, ukočen od boli, a zatim dodao: - Molim, pokušajte za svaki slučaj. - Dobro - rekao je gospodin - požurit ću se. - Jastreb je za vrijeme razgovora mirno slušao i prelazio pogledom između mene i gospodina. Sad sam vidio da je sve razumio; uzletio je, izveo širok krug da dobije dosta zaleta i onda kao bacač koplja zario mi kljun kroz usta duboko u tijelo. Padajući, osjetio sam s olakšanjem kako se on nepovratno ugušio u mojoj krvi što je ispunjala sve dubine, plavila sve obale.

Umjetnik u gladovanju

Posljednje desetljeće je zanimanje za umjetnike u gladovanju znatno opalo. Dok se prije i te kako isplaćivalo priređivati takve predstave u vlastitoj režiji, danas je to sasvim nemoguće. Bila su to druga vremena. Onda se čitav grad bavio umjetnikom u gladovanju: zanimanje je raslo iz jednog dana gladovanja u drugi; svatko je želio barem jedanput na dan vidjeti umjetnika u gladovanju; u poznijim danima bilo je pretplatnika koji su dane i dane prosjedili pred malim kavezom; posjeti su se priređivali i noću da bi, pod svjetlošću buktinje, pojačali efekt; za lijepih dana iznosili bi kavez van, i tada bi naročito djeci pokazivali umjetnika u gladovanju; dok je on za odrasle bio samo zabava, u kojoj su sudjelovali jer je to bilo u modi, djeca su u čudu, razjapljenih usta i držeći se za ruke sigurnosti radi, promatrala kako on, blijed, u crnom trikou, jako izbočenih rebara, prezirući čak i stolicu, sjedi na prostrtoj slami, učtivo kimajući glavom, i s naporom smiješeći se, odgovara na pitanja, pruža ruku kroz rešetke da djeca opipaju njegovu mršavost, zatim opet sasvim tone u sebe, ne mareći ni za koga, čak ni za otkucavanje sata koji je za nj bio tako važan, jedini komad namještaja u kavezu, i gotovo zatvorenih očiju samo gleda preda se, a ponekad iz sićušne čašice srkne kap vode da ovlaži usne.

Osim gledalaca koji su se smjenjivali, bilo je i stalnih čuvara koje je birala publika, začudo obično mesari što su, uvijek po trojica istodobno, hitali dužnost da danju i noću promatraju umjetnika u gladovanju da ipak kradom ne uzima hranu. No bijaše to tek puka formalnost, što su je uveli radi umirenja svjetine, jer upućeni su dobro znali da umjetnik u gladovanju za vrijeme gladovanja, ni po koju cijenu, čak ni pod prisilom, ne bi ni najmanju sitnicu pojeo; to mu nije dopuštala čast njegove umjetnosti. To, dakako, nisu svi čuvari mogli shvatiti; bilo je ponekad i takvih grupa noćnih čuvara koji bi vrlo labavo ispunjavah tu svoju dužnost te namjerice posjedali

u neki udaljeni kut i sasvim se predali kartanju, s očitom namjerom da umjetniku u gladovanju priušte neku malu okrepu koju je on, kako su mislili, mogao izvući iz nekih tajnih zaliha. Umjetnika u gladovanju nije ništa toliko mučilo kao takvi čuvari; oni su ga rastuživali; oni su mu strašno otežavali gladovanje; ponekad bi svladao svoju slabost i pjevao za vrijeme takva stražarenja, dokle bi god samo mogao to izdržati, da bi ljudima pokazao kako ga nepravedno sumnjiče. Ali to mu nije mnogo koristilo; čuvari bi se onda samo čudili njegovoj spretnosti što može jesti i dok pjeva. Mnogo više je volio čuvare što su posjedali tik uza same rešetke te se nisu zadovoljavali mutnom noćnom rasvjetom u dvorani, već ga obasjavali džepnim svjetiljkama koje im je impresario stavio na raspolaganje. Oštra mu svjetlost nije nimalo smetala, ta spavati uopće nije mogao, a malko kunjati mogao je uvijek, pri bilo kakvoj rasvjeti i u koje god doba, pa čak i u prepunoj bučnoj dvorani. Bio je vrlo rado spreman da s takvim čuvarima provede cijelu noć, da ne bi ni oka stisnuo; bio je spreman da se s njima šali, da ih zabavlja pričama iz svog vandrokaškog života, pa da onda sluša i njihovo pričanje, a sve to samo zato da bi ih držao budne, da bi im uvijek nanovo mogao pokazati kako nema nikakve hrane u kavezu i da gladije kako to nitko među njima ne bi mogao. No najsretniji je bio onda kada bi svanulo jutro i kad bi im, na njegov račun, donijeli preobilan doručak, na koji bi se naklopili s tekom zdravih ljudi nakon naporno provedene noći. Bilo je, doduše, i takvih ljudi, koji su taj doručak htjeli objasniti kao nekakvo nedolično utjecanje na čuvare, no u tome su ipak prekardašili, i kada bi takve ljude pitali da li bi, možda, samo zbog same stvari bili voljni preuzeti noćnu stražu bez doručka, oni bi se izgubili, ali bi ipak ostajali pri svojim sumnjičenjima.

U svakom slučaju, to je već spadalo u sumnjičenja što se uopće ne mogu razdvojiti od gladovanja. Nitko nije bio kadar toliko dana i noći bez prestanka provoditi kao čuvar uz umjetnika u gladovanju, nitko, dakle, nije na temelju vlastitih promatranja mogao znati da li se tu zaista neprestano i besprijevano gladovalo; to je mogao znati samo umjetnik u gladovanju, samo on je, dakle, mogao biti istodobno i gledalac potpuno zadovoljan vlastitim gladovanjem. On, pak, iz nekog drugog razloga nije nikada bio zadovoljan; možda uopće nije od gladovanja toliko omršavio da neki, na svoju žalost, nisu posjećivali te priredbe, jer nisu mogli podnijeti da ga gledaju, već je toliko smršavio

samo zbog nezadovoljstva samim sobom. Samo on je, naime, znao, i nitko od upućenih to nije znao, kako je lako gladovati. Bijaše to najlakša stvar na svijetu. On to nije ni tajio, ali mu nisu vjerovali, smatrali ga u najboljem slučaju skromnim, ali većinom ga držali za čovjeka željnog reklame ili čak za varalicu kojemu uspijeva da lako podnosi glad, a koji je osim toga toliko drzak da to upola prizna. Sa svim tim morao se pomiriti te se u toku godina na to navikao, no u duši ga je to nezadovoljstvo bez prestanka grizlo, i još nikada nakon nekog razdoblja gladovanja - to su mu morali priznati - nije od svoje volje napustio kavez. Kao najdulji rok gladovanja impresario je odredio četrdeset dana; dulje od toga ne bi ga nikada pustio gladovati, pa ni u najvećim gradovima, a za to je imao svoje opravdane razloge. Iz iskustva se znalo kako je kroz četrdeset dana bilo moguće reklamom sve više poticati zanimanje u nekom gradu, reklamom koja se postepeno pojačavala, no onda interes publike jenjava; razumije se da su u tom pogledu postojale male razlike između pojedinih gradova i zemalja, ako je kao pravilo važno da je četrdeset dana krajnji rok. Tada bi, dakle, četrdesetog dana otvorili vrata cvijećem okićena kaveza; oduševljeni gledaoci bi do posljednjeg mjesta napunili amfiteatar, vojni bi orkestar svirao, dva liječnika bi ušla u kavez da izvrše potrebna mjerenja umjetnika u gladovanju, preko megafona bi dvorani saopćili rezultate i, najposlije, došle bi dvije mlade dame, sretne što su kockom baš one bile određene, i htjele bi umjetnika u gladovanju odvesti iz kaveza nekoliko stepenica niže do stolića na kojem bijaše serviran brižno probran bolesnički objed. I u tom bi se trenutku umjetnik u gladovanju vazda branio. Doduše, još bi svoje koščate ruke stavio na ispružene ruke dviju dama što bi se sagle k njemu, ali ustati nije htio. Zašto da prestane upravo sada, nakon četrdeset dana? On bi još dugo izdržao, neograničeno dugo; zašto upravo sada da prestane kad je bio u najboljem, čak još niti u najboljem gladovanju? Zašto da ga liše slave da dalje gladije te da postane ne samo najveći umjetnik u gladovanju svih vremena, što je on, vjerojatno, ionako već bio, već da i samoga sebe nadmaši do neshvatljivosti, jer je osjećao kako njegovoj sposobnosti za gladovanje nema nikakvih granica. Zašto je ta svjetina, koja se pričinjala kao da mu se toliko divi, pokazivala tako malo strpljivosti za njega? Kad on može još izdržati, zašto da ne izdrži i ta gomila? A bio je i umoran, ležao je ugodno na slami, a sada je

trebalo da se uspravi u svoj svojoj visini i da se prihvati jela, koje mu se već pri samoj pomisli gadilo, pa se samo iz obzira prema damama teško svladavao da to ne pokaže. I digao bi pogled k očima na izgled tako prijaznih, a zapravo tako okrutnih dama, te bi vrtio preteškom glavom na mršavom vratu. No tada bi se dogodilo što se vazda događalo. Došao bi impresario, i bez riječi - jer glazba je sprečavala svaki govor - digao ruke nad umjetnikom u gladovanju, kao da poziva nebo da baci pogled na svoje djelo ovdje na slami, na ovog mučenika vrijednog žaljenja, što je umjetnik u gladovanju dakako i bio, samo u sasvim drugom smislu; uhvatio bi umjetnika u gladovanju oko tankog pasa, pri čemu je s pretjeranom oprežnošću htio uvjeriti gledaoce s koliko krhkim stvorenjem ima ovdje posla; i onda bi ga - ne propustivši priliku da ga krišom malko prodrmusi, tako da bi se noge i gornji dio tijela umjetnika u gladovanju pomicali amo-tamo - izručio damama koje bi za to vrijeme nasmrt probljedjele. Sada bi umjetnik u gladovanju sve trpio: glava mu je ležala na prsima, činilo se kao da se onamo otkotrljala te se na neobjašnjiv način drži u tom položaju; tijelo bijaše upalo, noge mu se kao u nagonu samoodržanja čvrsto stiskale koljeno uz koljeno, ali su usprkos tome strugale po tlu, kao da nije pravo, nego tek traže pravo tlo. A cijela, doduše vrlo mala težina tijela, počivala je na jednoj dami koja je, tražeći pomoć i teško dišući - ona je drugačije zamišljala svoju počasnu dužnost - najprije sve više izdizala vrat da barem lice sačuva od dodira umjetnika u gladovanju, a onda - pošto joj to ne bi uspjelo i njena joj sretnija kolegica nije priskočila u pomoć, nego se zadovoljila time da drhteći nosi pred sobom ruku umjetnika u gladovanju, ruku koja bijaše tek sićušna pregršt kostiju, briznula u plač, dok se razdragano smijanje razlijegalo dvoranom, pa bi na njeno mjesto morao doći neki sluga koji je već dugo čekao da intervenira. Zatim bi došlo jelo koje bi impresario malo-pomalo stavljao u usta umjetnika u gladovanju, utonulog u polusan nalik na nesvjesticu; on je to činio veselo čavrljajući da bi odvratio pažnju publike od stanja umjetnika u gladovanju; zatim bi nazdravio publici, izgovarajući riječi koje mu je umjetnik u gladovanju tobože došaptavao; orkestar bi sve to potvrdio velikim tušem, svijet bi se počeo razilaziti, i nitko ne bi imao prava biti nezadovoljan onim što je vidio, nitko osim umjetnika u gladovanju, uvijek samo njega.

Tako je, uz redovite male predahe, živio mnogo godina, u

prividnom sjaju i poštovan od svijeta, ali usprkos svemu obično u tmurnom raspoloženju, koje je postajalo sve tmurnije, jer nitko nije bio kadar da ga shvati ozbiljno. A čime bi ga i mogli tješiti? Što mu je još preostalo da sebi zaželi? A kada bi se gdjekad našao neki dobričina koji bi ga žalio te mu htio objasniti kako njegova tuga vjerojatno potječe od gladovanja, onda bi se, osobito u poodmakloj fazi gladovanja, znalo dogoditi da umjetnik u gladovanju reagira provalom bijesa i na užas sviju počne drmati rešetke kao zvijer. Ali za takva stanja impresario je imao neko sredstvo kažnjavanja. Zamolio je skupljenu publiku da oprostí umjetniku u gladovanju, priznavši da se njegovo ponašanje može objasniti samo razdražljivošću uslijed gladovanja, koju sit čovjek ne može tako lako razumjeti; zatim bi, s tim u vezi, poveo riječ i o isto tako objašnjivoj tvrdnji umjetnika u gladovanju, da bi mogao još dulje gladovati, pohvalio njegovo plemenito stremljenje, dobru volju, veliki samoprijegor, što je sve također sadržano u toj tvrdnji; no onda bi pokušao pobiti tu tvrdnju naprosto pokazivanjem fotografija, jer na tim se slikama vidjelo umjetnika u gladovanju četrdesetog dana gladovanja, u postelji, upola mrtvog od iscrpljenosti. To izvrtanje istine mu je, doduše, bilo dobro poznato, ali mu je svaki put nanovo rastrojavaló živce. Što je bilo posljedica prijevremenog završetka gladovanja, to se ovdje prikazivalo kao uzrok! Nije bilo moguće boriti se protiv te nerazumnosti, protiv toga svijeta nerazumnosti. On bi još uvijek svaki put u najboljoj namjeri, iza rešetaka, požudno slušao impresarija, ali kada bi se pojavile fotografije, svaki put bi se okrenuo od rešetaka i s uzdahom opet pao na slamu, a umirena bi publika opet mogla prići i promatrati ga.

Kada bi se svjedoci takvih prizora poslije nekoliko godina toga prisjećali, često sami sebe nisu mogli shvatiti. Jer u međuvremenu je nastupio onaj spomenuti preokret; to se zbiló gotovo iznebuha; možda je to imalo dubljih razloga, no kome je bilo stalo do toga da ih pronade; bilo kako bilo, jednog se dana našao razmaženi umjetnik u gladovanju napušten od svjetine željne zabave; napustila ga je i radije jurila na druge predstave. Još jedanput je impresario s njim projurio kroz pola Evrope da vidi hoće li se još ponegdje pojaviti ono negdašnje zanimanje; sve bijaše uzalud; kao po nekom tajnom dogovoru, gotovo svuda se pojavila prava odbojnost prema javnom pokazivanju gladovanja. Naravno da do toga nije moglo doći tako

iznenada, i sada su se naknadno prisjećali mnogih predznaka za koje u zanosu uspjeha nisu marili, koje nisu dovoljno prigušivali, ali da sada nešto poduzmu protiv toga, za to je bilo odveć kasno. Bilo je, doduše, sigurno da će jednom i za gladovanje opet kucnuti čas, ali za žive to nije bila nikakva utjeha. Što je umjetnik u gladovanju sada mogao učiniti? On, kojemu su tisuće klicale, nije se mogao pokazivati u kakvom šatoru po malim sajmovima, a da se lati kakva drugog zvanja, za to je umjetnik u gladovanju bio ne samo odveć star već je, prije svega, bio odveć fanatično odan gladovanju. I tako je otpustio impresarija, druga u besprimjernoj karijeri, te prihvatio angažman u nekom velikom cirkusu; da bi poštedio svoju osjetljivost, nije ni pogledao uvjete ugovora.

Neki veliki cirkus s bezbrojnim ljudima, životinjama i aparatima što se međusobno neprestano drže u ravnoteži i nadopunjuju, može svakoga i u svako doba trebati, pa i umjetnika u gladovanju, dakako, ako ima odgovarajuće skromne zahtjeve, a osim toga, u ovom posebnom slučaju, nisu angažirali samo umjetnika u gladovanju već i njegovo staro slavno ime, štaviše, zbog osobitosti te umjetnosti koja u toku godina ne postaje slabija, nije se moglo čak ni to reći da isluženi umjetnik koji više ne stoji na vrhuncu svoga umijeća traži utočište u nekom mirnijem cirkuskom zaposlenju, naprotiv, umjetnik u gladovanju je uvjeravao da će, a to je bilo vrlo vjerodostojno, isto tako uspješno gladovati kao prije, čak je tvrdio i to da će, ako mu dopuste da radi po svojoj volji, a to su mu bez daljnjega obećali, tek sada opravdano zadiviti svijet, no ta je tvrdnja doduše, s obzirom na raspoloženje tadašnjeg vremena, koje je umjetnik u gladovanju u svojoj revnosti lako smetao s uma, kod cirkuskih stručnjaka izazvala samo smiješak.

No, u biti, ni umjetnik u gladovanju nije izgubio sposobnost da pravilno ocijeni stvarne prilike te je smatrao za nešto posve razumljivo da ga nisu u njegovu kavezu stavili nasred maneža kao glavnu atrakciju, nego smjestili vani na nekom, uostalom, vrlo pristupačnom mjestu, blizu staja. Veliki natpisi ispisani šarenim slovima uokružavali su kavez, najavljujući što se tu može vidjeti. Kada bi se publika, u stankama, gurala u pravcu staja da gleda životinje, bilo je gotovo neizbježno da prođe pored umjetnika u gladovanju i da se tamo malo zadrži; možda bi ljudi i dulje ostajali kod njega, kad ne bi oni koji su se gurali kroz uski hodnik, ne

shvaćajući to zadržavanje na putu k životinjama, onemogućavali dulje i mirno razgledanje. To je bio i razlog što je umjetnik u gladovanju strepio pred tim posjetima koje je, dakako, tako vruće priželjkivao kao svoju životnu svrhu. U prvo vrijeme je jedva mogao dočekati stanke nakon jednog dijela programa; sav blažen gledao je u susret mnoštvu koje se valjalo sve bliže k njemu, dok se nije i suviše brzo - jer ni najupornija, gotovo svjesna samoobmana nije mogla odoljeti iskustvu - uvjerio da su ti ljudi, s obzirom na njihovu namjeru, većinom bili gotovo samo posjetioци staja. A onaj pogled iz daljine ostao je uvijek najljepši. Jer kada bi se sasvim približili, odmah bi oko njega buknuła graja i psovanje dviju grupa koje su se neprestano stvarale, grupa onih koji su ga - a ta mu je grupa ubrzo postala neugodnija - u miru htjeli promatrati, ne možda zbog nekog razumijevanja, već iz hira i prkosa, i grupa onih koji su prvenstveno željeli doći do staja. Kada bi se velika gomila izgubila, nadolazili su oni što su zakasnili, no ti su, premda ih nije ništa sprečavalo da se zadrže dokle god ih je volja, ti su velikim koracima, gotovo i ne skrećući pogleda, projurili mimo kaveza da bi na vrijeme stigli do životinja. I nije se odveć često događao sretan slučaj da naiđe neki otac sa svojom djecom i prstom pokaže umjetnika u gladovanju, opširno objašnjavajući o čemu se radi, govoreći o minulim godinama, kada je on prisustvovao sličnim, ali neusporedivo veličanstvenijim predstavama, i da onda djeca, iako nedovoljno pripremljena školom i životom, pa ni nakon tog objašnjenja ne pokazujući razumijevanja - ta što za njih znači gladovanje? - ipak makar sjajem svojih ispitivačkih očiju nagovijeste nešto od novih boljih vremena što nadolaze. Možda bi, govorio bi onda sebi umjetnik u gladovanju, ipak sve to bilo malo bolje kada njegova nastamba ne bi bila tako blizu staja. Na taj se način ljudima i odveć olakšao izbor, a da i ne govorimo o tome kako su ga jako vrijeđali i bez prestanka tištali vonj iz staja, uznemirenost životinja u noći, pronošenje komada sirova mesa za divlje zvijeri, i njihovi krikovi kad su ih hranili. Ali nije imao smjelosti da od direkcije nešto traži; pa ipak je upravo životinjama morao zahvaliti na tolikom broju posjetilaca, među kojima se ovda-onda našao i poneki što bi k njemu navratio, a tko zna u kakvu rupu bi ga bacili kada bi htio podsjetiti na svoje postojanje a time i na to kako je on, strogo uzevši, samo neka prepreka na putu k stajama.

Jest, predstavljao je malu prepreku, doduše, prepreku koja je

postajala sve manja. Ljudi se navikoše na tu nastranost da u današnje vrijeme netko još traži da se obraća pažnja nekom umjetniku u gladovanju, i ta ljudska navika bila je ujedno i njegova osuda. Mogao je još i te kako lijepo gladovati, a on je to i činio, no više mu nije bilo spasa, ljudi su ipak prolazili mimo njega. Pokušajte samo da nekome objasnite umjetnost gladovanja. Tko to ne osjeća, njemu to ne možeš ni objasniti. Lijepi su natpisi postali prljavi i nečitki, svijet ih trgao sa zidova, a nikome ne bi padalo na pamet da ih zamijeni; pločica s brojem dana provedenih u gladovanju, koja se isprva svakog dana brižljivo obnavljala, već je odavna ostala jedna te ista, jer poslije prvih tjedana, osoblju je dojadio čak i taj mali posao; i tako je umjetnik u gladovanju, doduše, produžio svoje gladovanje, kako je to prije u snu priželjkivao, i njemu je to bez ikakve muke uspjevalo sasvim onako kako je nekoć proricao, ali nitko nije brojao dane, nitko, čak ni sam umjetnik u gladovanju nije znao kakav je rezultat već postigao, i bilo mu je teško oko srca. A kada bi već nekog dana zastao neki dokonjak, te se narugao starom broju i govorio o nekoj podvali, onda bi to u tom smislu bila najgluplja laž koju ravnodušnost i urođena zloba mogu izmisliti, jer nije umjetnik u gladovanju varao, on je pošteno radio, već je svijet njega varao loše ga nagrađujući za njegov rad.

No opet je minulo mnogo dana, pa se i to okončalo. Jednom je nekom nadgledniku pao u oči kavez te je upitao slugu, zašto ovaj još dobro upotrebljiv kavez s istrulom slamom tu stoji a da nikome nije od koristi; nitko to nije znao, dok se netko, ugledavši pločicu s brojem, ne sjeti umjetnika u gladovanju. Uzeše motkama kopati po slami te otkriše umjetnika u gladovanju. - Još uvijek gladuješ? - upita nadglednik - pa kad ćeš jednom već prestati? - Oprostite mi svi vi - prošapta umjetnik u gladovanju; a razumio ga je samo nadglednik, koji je uho prislonio uz rešetku. - Pa naravno - reče nadglednik te stavi prst na čelo, da bi time osoblju nagovijestio u kakvu se stanju nalazi umjetnik u gladovanju - da ti opraštamo. - Vazda sam želio da se divite mojem gladovanju - reče umjetnik u gladovanju. - Pa i divimo se tome - na to će nadglednik susretljivo. - Ali ne treba da se tome divite - reče umjetnik u gladovanju. - No, pa onda se, dakle, ne divimo - reče nadglednik - a zašto da se tome ne divimo? - Zato što moram gladovati, ne mogu drugačije - odgovori umjetnik u gladovanju. - Gle ti njega - reče nadglednik - zašto ne možeš

drugačije? - Zato što - otpovrne umjetnik u gladovanju, pridižući malko glavicu i naškubivši usne kao za poljubac i šapćući nadgledniku ravno u uho, da se ne izgubi nijedna riječ - što nisam našao jelo koje mi je prijalo. Da sam ga našao, vjeruj mi, ne bih pravio nikakvih gluposti i nakljukao bih se kao i ti i svi drugi. - To mu bijahu posljednje riječi, ali njegove već ugašene oči još su uvijek izražavale čvrsto, premda ne više ponosno uvjerenje da i dalje gladauje.

- Ali sada napravite malo reda - reče nadglednik, a zatim pokopaše umjetnika u gladovanju zajedno sa slamom. A u kavez smjestiše mladu panteru. A i najotupjelijoj duši osjetno je odlanulo, gledajući kako se u odavna već pustom kavezu sada prebacuje ta divlja zvijer. Ne razmišljajući mnogo, čuvari su joj donosili hranu koja joj je prijala; životinja kao da ne osjeća ni gubitak slobode; to plemenito tijelo, u koje su natrpali sve što mu je bilo potrebno te samo što se nije raspršio, kao da je oko sebe širilo i slobodu; kao da se ona krila negdje u čeljusti; a radost živovanja izbijala je s takvim žarom iz njegova ždrijela da gledaocima nije bilo lako da joj odole. No oni bi se svladavali, načetili se oko kaveza i ne bi ni pomišljali da se maknu s mjesta.

Prvi bol

Neki je umjetnik na trapezu - poznato je da je to umijeće koje se izvodi visoko pod kupolama velikih varijetetskih pozornica, jedno od najtežih ljudima dostižnih umijeća - isprva u stremljenju za usavršavanjem, a poslije i iz navike koja je njima tiranski ovladala, svoj život tako udesio da je, dok je radio u istom poduzeću, dan i noć provodio na trapezu. Svim njegovim, uostalom vrlo skromnim potrebama udovoljavali su sluge što su se dolje izmjenjivali i bdjeli i sve što bi gore ustrebalo u posebno konstruiranim posudama na konopcu dizali i spuštali. Iz tog načina života nisu proizlazile nikakve osobite teškoće za njegovu okolinu; samo je to malko smetalo za vrijeme drugih točaka programa što je on, a to se nije dalo sakriti, ostajao gore, premda bi se u takvim prilikama obično ponašao mirno, a od vremena do vremena i poneki pogled iz publike dolutao k njemu. No uprava bi mu to praštala, jer je bio izvanredan, nenadoknativ umjetnik. Također su uviđali da ne živi tim životom iz objesti, te zapravo samo na taj način može sačuvati tjelesnu kondiciju, samo tako sačuvati savršenstvo svoga umijeća.

Ali i inače je gore bilo zdravo, i kada bi u toplije godišnje doba uokrug kupole pootvarali sve prozore i, zajedno sa svježim zrakom, sunce moćnim mlazom uviralo u sumračni prostor, onda bi tamo bilo čak i lijepo. Dakako, njegovo je druženje s ljudima bilo ograničeno, samo bi se pokatkad neki kolega akrobat uspentrao k njemu po ljestvama od užeta; onda bi obojica sjedili na trapezu, naslanjali se s lijeva i zdesna o konop za držanje te čavrljali, ili bi neki radnici popravljali krov te izmijenili s njim poneku riječ, ili bi mu vatrogasac na najvišoj galeriji, pregledavajući rasvjetu za slučaj nužde, doviknuo nekoliko riječi punih strahopoštovanja, ali slabo razumljivih. Inače je oko njega vladala tišina; ponekad bi samo neki namještenik, koji bi po podne odlutao u prazno gledalište, zamišljeno pogledao u gotovo nedoglednu visinu, gdje je umjetnik, a da nije mogao znati da ga

netko promatra, izvodio svoje vještine ili počivao.

Tako bi umjetnik na trapezu mogao nesmetano živjeti da nije bilo onih neizbježnih putovanja od mjesta do mjesta, koja su mu bila jako neugodna. Impresario se, doduše, brinuo da umjetnika na trapezu poštedi od svakog nepotrebnog produženja njegovih muka: za vožnju po gradovima služili su se trkačkim automobilima, u kojima su, po mogućnosti noću ili u najranijim jutarnjim satima, jurili najvećom brzinom kroz ulice gdje nije bilo ni žive duše, ali, dakako, još uvijek odveć sporo za čežnju umjetnika na trapezu; u vlaku bio je rezerviran cijeli kupe, gdje bi umjetnik na trapezu provodio ure u mreži za prtljagu, koja bijaše jadna, ali ipak barem nekakva zamjena za njegov uobičajeni način života; u slijedećem mjestu gostovanja bio je u kazalištu trapez već na svome mjestu davno prije dolaska umjetnika na trapezu, a bila su širom otvorena i sva vrata što vode u gledalište, i svi hodnici ispražnjeni - no ipak bi u životu impresarija najljepši trenuci bili kada bi umjetnik na trapezu zatim stavio nogu na ljestvice od užeta i u tili čas, napokon, opet visio gore na svom trapezu.

Premda su impresariju dobro uspjela već mnoga putovanja, ipak mu je svako novo bilo vrlo neugodno, jer bez obzira na sve druge, putovanja su razorno djelovala na živčani sustav umjetnika na trapezu.

Tako su se jednom ipak vozili zajedno, umjetnik na trapezu je ležao u mreži za prtljagu, sanjareći, dok je impresario sjedio u kutu kraj prozora preko puta, naslonjen u svom sjedištu i čitajući knjigu, kadli ga umjetnik na trapezu tiho oslovi. Impresario bio je odmah spreman da mu učini sve po volji. Umjetnik na trapezu reče, grickajući usne, da mjesto dosadašnjeg jednog odsada mora uvijek imati dva trapeza za gombanje, jedan nasuprot drugom. Impresario se odmah s njim suglasio. No umjetnik na trapezu, kao da želi pokazati da je u ovom slučaju pristanak impresarija isto tako nevažan kao što bi bilo i njegovo eventualno protivljenje, reče da više nikada neće, ni pod kojim uvjetima, vježbati samo na jednom trapezu. Zamišljajući kako bi se to ipak jednom moglo dogoditi, sav se zgrozio. Impresario još jednom izjavi, oklijevajući i promatrajući ga, da je potpuno suglasan da su dva trapeza bolja od jednoga, a i inače je ta novotarija probitačna, jer oživljava čitavu produkciju. Tada umjetnik iznenada brižne u plač. Duboko preplašen, impresario skoči i upita ga

što se dogodilo, a kada nije dobio odgovora, popne se na sjedište, pomilova ga i priljubi njegovo lice uz svoje, tako da su i njega kvasile suze iz očiju umjetnika na trapezu. Ali tek nakon mnogih pitanja i umilnih riječi, umjetnik na trapezu će jecajući: - Kako mogu živjeti - samo s tom jednom jedinom šipkom u rukama! - Sada je impresariju bilo već mnogo lakše da tješi umjetnika na trapezu: obećao je da će odmah s prve stanice brzojaviti u slijedeće mjesto gostovanja da nabave i drugi trapez; a predbacivao je sebi što je umjetnika na trapezu tako dugo puštao da izvodi svoje majstorije samo na jednom trapezu, te mu zahvaljivao i mnogo ga hvalio što ga je najzad upozorio na taj nedostatak. Tako je impresariju malo-po-malo uspijevalo umiriti umjetnika na trapezu te se mogao vratiti u svoj kutić. Ali on sam se nije smirio; teško zabrinut, kradom je preko knjige promatrao umjetnika na trapezu. Ako su ga jednom počele moriti takve misli, mogu li ikada sasvim iščeznuti? Neće li te misli postati sve crnje? Nisu li one ugrožavale život? I zbilja, impresariju se kanda činilo da vidi kako se u na izgled mirnom snu kojim se plač završio, počinju urezivati prve bore u glatko dječje čelo umjetnika na trapezu.

Križanac

Imam neobičnu životinju, pola mačkicu, pola janje. Naslijedio sam je iz posjeda moga oca. Ali razvila se ipak tek u moje vrijeme, ranije je bila mnogo više janje nego mačkica. A sada ima mnoge osobine i od jednog i od drugog; od mačke glavu i pandže, od janjeta veličinu i lik; od obojega oči, koje divlje sjaju, krzno koje je mekano i poleglo, kretnje koje su podjednako skakutanje i šuljanje. Pod sunčanim sjajem sklupča se na prozorskom pragu i prede, na livadi trči kao luda i jedva se daje uhvatiti. Od mačaka bježi, na janjad hoće da nasrne. U noći s mjesecom streha joj je najmiliji put. Mijaukati ne može, a štakori su joj odvratni. Kraj kokošinca može satima vrebati, a ipak nije nikada iskoristila mogućnost da nešto zakolje.

Hranim je slatkim mlijekom, to joj najbolje prija. U dugim mahovima siše ga kroz svoje zube grabežljive zvijeri. Naravno, to je velika predstava za djecu. Nedjeljom prije podne je vrijeme posjeta. Ja držim životinjicu u krilu, a djeca iz cijelog susjedstva stoje oko mene.

Tada se postavljaju najčudesnija pitanja, na koja ne može odgovoriti nijedan čovjek: zašto li postoji takva životinja, zašto je baš ja imam, da li je prije nje već bilo takve životinje i kako će biti poslije njezine smrti, da li se osjeća osamljena, zašto nema mlade, kako se zove i tako dalje.

Ja se ne trudim da odgovorim nego se bez daljnjih objašnjenja zadovoljavam time da pokažem ono što imam. Katkada djeca donesu sa sobom mačku, jedanput su donijela čak dva janjeta. Ali suprotno njihovu očekivanju nije došlo do prizora prepoznavanja. Životinje su se mirno gledale svojim životinjskim očima i očigledno obostrano prihvaćale svoje postojanje kao božansku činjenicu.

U mom krilu ne pozna životinja ni strah ni nasrtljivost. Najbolje se osjeća priljubljena uza me. Stalo joj je do obitelji koja ju je odgojila. Nije to možda neka izvanredna vjernost, nego ispravan nagon

životinje koja na zemlji doduše ima nebrojenu tazbinu, ali možda ni jednog jedinog krvnog srodnika, pa joj je zato sveta zaštita što ju je našla kod nas.

Ponekad se moram nasmijati kad me njuška, plete mi se između nogu i ne da se odvojiti od mene. Nije joj dosta što je janje i mačka, htjela bi gotovo biti i pas. - Jednom, kad u mojim poslovima i svemu što je s tim povezano, nisam više mogao naći izlaza, kako se može svakome dogoditi, pa sam htio pustiti da sve propadne i u takvom raspoloženju sjedio kod kuće u stolici-ljuljačci, sa životinjom u krilu, pogledao sam je jedanput slučajno i vidio da kaplju suze s njezinih dugih dlaka ispod brade. Jesu li bile moje, jesu li bile njezine? Je li ta mačka s dušom janjeta imala i ljudskog častoljublja? Nisam naslijedio mnogo od oca, ali taj komad nasljedstva vrijedan je pažnje.

Imala je u sebi dvostruki nemir, nemir mačke i nemir janjeta, koliko god oni bili raznovrsni. Zato joj je bila koža pretijesna. - Katkad skoči na stolac kraj mene, upre se prednjim šapama o moja ramena i drži njušku na mom uhu. To je kao da mi nešto govori i, stvarno, potom se spusti i gleda mi u lice da promotri kakav je dojam ostavila na mene njena poruka. A da joj ugodim, pričinjam se da sam nešto razumio i klimam glavom. Nato skoči na pod i počne skakutati oko mene. Možda bi za tu životinju mesarov nož bio spasenje koje joj, kao komadu nasljedstva, moram uskratiti. Ona zato mora čekati dok dah ne izađe iz nje sam od sebe, makar me ponekad gledala kao razumnim ljudskim očima, koje zahtijevaju razumno djelovanje.

Gradski grb

Na početku kod gradnje babilonskog tornja bilo je sve u podnošljivom redu; da, red je možda bio prevelik, previše su mislili na vodiče, radnička skloništa i spojne putove kao da mogu slobodno raditi stoljećima. Vladajuće mišljenje išlo je tako čak dotle da se mora graditi što polaganije; to mišljenje su toliko isticali da su uopće odustali od polaganja temelja. Obrazlagali su to, naime, ovako: suština cijelog pothvata je misao da se sagradi toranj koji dopire do neba. Kraj te misli sve ostalo je sporedno. Pošto je misao jedanput uhvaćena u svojoj veličini, više je ne može nestati; dokle god ima ljudi, bit će tu i jaka želja da se toranj izgradi dokraja. Ali u tom pogledu ne treba se brinuti za budućnost, naprotiv, ljudsko znanje raste, građevna vještina je napredovala i dalje će napredovati, neki rad za koji je nama potrebno godinu dana bit će za sto godina možda izveden u pola godine i k tome bolje, trajnije. Čemu se, dakle, već danas truditi do izmaka snage? To bi imalo smisla jedino onda kad bismo se morali nadati da će se toranj sagraditi u vremenu jedne generacije. To se, međutim, nije moglo očekivati ni na koji način. Prije se moglo pomisliti da će iduća generacija sa svojim usavršenim znanjem ocijeniti nevaljalim rad pređašnje generacije i srušiti ono što je sagrađeno da bi počela iznova. Takve misli sakatile su snage i oni su se, više nego za gradnju tornja, brinuli za gradnju radničkog grada. Svaka skupina zemljaka htjela je imati najljepšu četvrt, iz čega je dolazilo do sporova koji su narastali do krvavih bitaka. Te bitke nisu više prestajale; vođama su one bile nov argument za tvrđenje da toranj treba graditi vrlo polako ili bolje tek nakon općeg zaključenja mira i zbog pomanjkanja potrebne koncentracije. Ipak nisu provodili vrijeme samo u borbama, za prekida uljepšavali su grad, čime su se dakako izazivale nova zavist i nove borbe. Tako je prošlo vrijeme prvoj generaciji, a nijedna od slijedećih nije bila drukčija, samo je neprestano rasla umjetnička vještina, a s njom i

ratobornost. K tome je pridošlo da je već druga ili treća generacija uviđala besmislenost gradnje nebeskog tornja, ali su već bili previše međusobno povezani da bi napustili grad.

Sve bajke i pjesme, nastale u tom gradu, ispunjene su čežnjom za pretkazanim danom kada će orijaška šaka zdrobiti grad s pet kratkih uzastopnih udaraca. Zbog toga također grad ima šaku u grbu.¹

Prometej

O Prometeju govore četiri legende:

Prema prvoj prikovan je za Kavkaz jer je izdao bogove na korist ljudi, a bogovi ga kazniše šaljući mu orlove da mu kljucaju jetru, koja se uvijek iznova obnavljala.

Druga kaže da se Prometej, zbog bolova izazvanih udarcima kljuna, sve više priklanjao hridi dok nije postao jedinstven s njome.

Treća tvrdi da je tokom tisućljeća njegova izdaja zaboravljena; da su je svi zaboravili: i bogovi i orlovi i on sam.

Prema četvrtoj on se zasitio sebe jer više nije imao razloga da to bude. Zasitili su ga se i bogovi, a rana se - zasićena - zatvori.

Ostade neobjašnjenom kamena hrid.

Legenda nastoji objasniti neobjašnjeno.

Budući da polazi s istinita temelja, mora završiti u neobjašnjivom.
Svakidašnje zbivanje

Svakidašnje zbivanje: njegova posljedica je svakidašnja zbrka. A mora zaključiti važan posao s B koji stanuje u H. Odlazi na prvi razgovor u H, za odlazak mu je potrebno deset minuta i isto toliko za povratak, te se kod kuće hvali tom izvanrednom brzinom. Slijedećega dana vraća se u H za konačno zaključivanje posla. Pretpostavljajući da bi dogovaranje moglo trajati nekoliko sati A polazi rano izjutra da stigne na vrijeme. Ali premda su sve okolnosti, barem prema njegovu mišljenju, jednake kao i prethodnoga dana ovoga mu puta treba punih deset sati. Došavši navečer, umoran, A doznaje da je B, ozlojeđen njegovim nedolaskom, oputovao pola sata ranije prema njegovu mjestu, štoviše s mišlju da ga susretne na putu. Savjetuju mu da pričeka, ali A, zabrinut za svoj posao, odmah kreće i žuri kući.

Ovaj put, ni ne primjećujući, prelazi rastojanje za časak. Kod kuće doznaje da je B stigao već izjutra, odmah nakon njegova polaska; štoviše, da se on susreo s njime na samom pragu te da ga je B bio podsjetio na posao ali da mu je A odgovorio kako nema vremena jer

mora hitno i neodložno krenuti. Unatoč neshvatljivu ponašanju A, ipak ga je B ostao iščekivati. Više je puta, rekoše mu, pitao hoće li se A vratiti i još ga uvijek čeka u njegovoj sobi.

Sretan da će sad moći razgovarati s B i sve mu objasniti, A se trkom uspinje stepenicama. Pri samom vrhu spotaknu se i povrijedi mišić te, skoro onesviješten od bola, ne može ni kriknuti nego, jaučući u mraku, čuje kako B (ne shvaća da li vrlo bliz ili sasvim dalek) bijesno silazi stepenicama s golemom bukom i zauvijek nestaje.

Čagljevi i Arapi

Logorovali smo u oazi. Suputnici su spavali. Kraj mene prođe neki Arapin, visok i sav u bijelom; nahranio je deve te išao do spavališta.

Bacih se nauznak u travu; htio sam spavati; a nisam mogao; zavijanje jednog čaglja u daljini; opet sam sjedio uspravno. A to što je bilo tako daleko, ujedanput bijaše blizu. Oko mene vrvjeli čagljevi; oči bi zasjale u prigušenom zlatu i gasile se; vitka tjelesa kao da po nekom zakonu i žustro pokreće švigar biča. Jedan mi priđe odostrag, progura mi se pod mišku i priljubi se uza me, kao da mu je potrebna moja toplina, zatim stupi preda me i uzme govoriti gotovo oko u oko:

- Ja sam nadaleko najstariji čagalj. Sretan sam što te ovdje još mogu pozdraviti. Već sam gotovo napustio svaku nadu, jer već beskonačno dugo čekamo na tebe; moja je majka čekala, i njena majka i sve druge majke sve do majke svih čagljeva. Vjeruj to!

- To me čudi - rekoh i zaboravih zapaliti hrpu drva što je ležala spremna da svojim dimom zadrži čagljeve - jako me čudi da to čujem. Tek pukim slučajem dolazim s dalekog sjevera, a nalazim se na kratkom putovanju. A što vi, čagljevi, hoćete?

I kao ohrabreni tim odveć prijaznim riječima, stegoše krug oko mene; svi su disali kratko i frkteći.

- Poznato nam je - otpoče najstariji - da dolaziš sa sjevera, i upravo na tome se zasniva naša nada. Ondje caruje razum koji se u Arapa ne nalazi. Iz one hladne gordosti, znaš, ne da se izbiti ni iskre razuma. Oni ubijaju životinje da bi ih požderali, a za strvinu ne mare.

- Ne govori tako glasno - rekoh - u blizini spavaju Arapi.

- Zbilja si stranac - reče čagalj - inače bi znao da se čagalj još nikada u povijesti svijeta nije bojao Arapina. Mi da ih se bojimo? Nije li već dosta velika nesreća u tome što smo prognani među takav narod?

- Možda, možda - otpovrnuh - ne uzimam sebi pravo izricati sudove o onome što mi je tako daleko; čini se da je to vrlo stara

svađa; bit će da to leži u krvi; možda će se to, dakle, tek krvlju moći završiti.

- Vrlo si mudar - na to će stari čagalj; i svi su još brže disali; zadahtalih pluća, mada su, ipak, stajali mirno; gorak zadah, što si ga od vremena do vremena mogao podnositi samo stisnutih zubi, izbijao je iz njegovih razjapljenih ralja - ti si vrlo mudar; to što govoriš u skladu je s našim drevnim naukom. Uzet ćemo ih, dakle, njihovu krv, i time će se svađa završiti.

- Oh! - rekoh bješnje nego što sam namjeravao. - Oni će se braniti; puškama će vas u čoporima posmicati.

- Ne razumiješ nas - reče - po ljudskom običaju koji se, dakle, ni na sjeveru ne gubi. Pa nećemo ih valjda ubijati. Toliko vode ne bi ni Nil imao da nas opere. Ta mi bježimo čim samo ugledamo njihova živa tijela u čistiji zrak u pustinju, koja je zato naša domovina.

I svi čagljevi uokolo, kojima su se u međuvremenu pridružili i mnogi drugi izdaleka, oboriše glave među prednje noge te ih uzeše čistiti šapama; bilo je kao da žele prikriti odbojnost koja bijaše toliko strašna da bih najradije bio visoko poskočio i pobjegao iz njihova kruga.

- Što, dakle, namjeravate učiniti - upitah i htjedoh ustati; ali nisam mogao: dvije su mlade životinje ostrag zarile zube u moj kaput i košulju; morao sam i dalje sjediti. - Drže ti skute - reče stari čagalj, objašnjavajući ozbiljnim glasom - to ti oni iskazuju počast. - Neka me puste! - vikao sam, obraćajući se čas starom čaglju, čas mladim čagljevima. - To će, naravno, i učiniti - odgovori stari - budeš li zahtijevao. No to će neko vrijeme još potrajati, jer su, po starom običaju, dobrano duboko zagrizli, te moraju ponajprije polako otkinuti vilicu od vilice. A dotle, čuj našu molbu. - Nisam tome baš jako sklon, kada se ovako ponašate prema meni - na to ću ja. - Nemoj da ispaštamo zbog naše hude sudbine - reče i po prvi put se služio žalobnim zvukom svoga prirodnog glasa - mi smo jadne životinje i imamo samo svoje zubalo; za sve što želimo učiniti, i za dobro i za zlo, ostaje nam samo zubalo. - Što, dakle, hoćeš? - upitam, tek donekle stišan.

- Gospodaru - uzviknu, i svi čagljevi udariše u zavijanje; iz najveće daljine se to meni pričinjalo kao kakva melodija. - Gospodaru, ti treba da dokončaš svađu koja razdvaja svijet. Onakav kakav si, naši su stari opisivali onoga koji će to učiniti. Mir nas mora štititi od Arapa;

zrak što se može disati; a obzorje mora da bude očišćeno od njihovih pojava, da više ne čujemo kuknjavu ovna što ga Arapin kolje; neka sve životinje u miru crkavaju; da bismo u miru do posljednje kapi ispili njihovu krv i da ih očistimo od bijelih kosti. Čistoću i samo čistoću želimo - i tada svi plakahu grcajući - kako možeš samo izdržati na tom svijetu, ti, srce plemenito, utrobo, slatka? Prljavština je njihova bjelina; prljavština je njihova garavost; stravičnost je brada njihova; dođe ti da povraćaš gledajući njihove očne uglove; podižu li pak ruke, pod pazuhom njihovim pakao se razjapi. Zato, o gospodaru, zato, o ljubljeni gospodaru, uz pomoć tvojih svemoćnih ruku prereži im grkljane ovim škarama! - I na njegov trzaj glavom, priđe čagalj koji je nosio male, rđom pokrivena škare, okačene o kutnjak.

- Napokon škare, pa da svršimo s tim! - usklikne vodič Arapa naše karavane koji se, protiv vjetra, bio došuljao k nama, mlatarajući sada golemim švigarom biča.

Sve se brzo završilo, ali ipak su ostale u izvjesnoj udaljenosti sve one mnoge životinje, usko priljubljene jedna uz drugu, i ukočene, te je sve to izgledalo kao tijesni obor, nad kojim polijeću varljive svjetlosti.

- I tako si, gospodaru, i ovu komediju vidio i čuo - reče Arapin i nasmija se tako veselo koliko mu je to dopuštala njegova plemenska suzdržljivost. - Ti, dakle, znaš, što životinje hoće? - upitam. - Naravno, gospodaru - uzvрати - pa to je općenito poznato; dokle god ima Arapa, putuju ove škare pustinjom i putovat će s nama do kraja naših dana. Nude ih svakom Evropejcu da izvrši to veliko djelo; svaki je Evronejac upravo onaj koji se njima čini pozvanim. Besmislena nada ispunjava te životinje; lude, prave su lude. Zato ih volimo; to su naši psi, ljepši od vaših. Pogledaj samo. U noći nam je uginula jedna deva, dao sam je dopremiti ovamo.

Dođoše četiri trhonoše i baciše pred nas tešku strvinu. Tek što je ležala pred nama, čagljevi nadaše viku. Kao da svakoga netko vuče na konopcu; zastajkujući, oni se približiše, vukući trbuh po zemlji. Zaboravili su Arape, zaboravili mržnju, opčarala ih je sve poništavajuća sadašnjost leša svojim jakim smradom. Već je jedan visio o vratu strvine i prvim ugrizom našao žilu kucavicu. Poput malena razmahnitela šmrka koji isto tako bezuvjetno kao bezizgledno želi ugasiti svesilan požar, upinjao se i trzao svaki mišić na njegovu tijelu. I već su se svi sklupčali u visoku gomilu na strvini.

Tada vodič oštrim bičem prijeđe po njima uzduž i poprijeko. Oni digoše glave, napola opijeni i bez svijesti: vidješe Arapina gdje stoji pred njima: tada dobiše švigarom po njuškama; ustuknuše u skoku te potrčaše malo natrag. Ali devina se krv već bila izlila i pušila se uvis, tijelo bijaše na nekoliko mjesta rasporeno. Nisu mogli odoljeti; evo ih opet; i opet Arapin diže bič; uhvatio sam ga za mišku.

- U pravu si, gospodaru - reče - ostavit ćemo ih da rade svoj poso; a i vrijeme je da krenemo. A vidio ih jesi. Divne životinje, je li? A kako nas samo mrze!

Jedanaest sinova

Imam jedanaest sinova.

Prvi je vanjštinom vrlo neugledan ali ozbiljan i pametan; premda ga kao dijete volim, kao i svu drugu djecu, ipak ga ne cijenim mnogo. Njegovo mi se umovanje čini odveć jednostavnim. Ne vidi ni desno ni lijevo od sebe; ni u daljinu; u svom malom krugu misli traži bez prestanka unaokolo ili, bolje rekavši, okreće se.

Drugi je lijep, vitak, dobro građen; ushićuje te kad ga vidiš u mačevalačkoj pozi. I on je pametan, ali osim toga je vidio mnogo svijeta; mnogo je vidio, i zato kao da mu je čak i zavičajna priroda znala više reći nego onima koji su ostali u domovini. No sigurno se ta prednost ne može pripisati, pa čak ni u biti, samo putovanju, već ona pripada nepatvorljivosti toga djeteta, nepodražljivosti koju će, na primjer, priznavati svaki onaj koji će možda htjeti imitirati njegov akrobatski skok u vodu uz nekoliko upravo divlje discipliniranih prevrtaja u zraku. Do kraja odskočne daske traje hrabrost i volja, ali tamo, umjesto da skoči, oponašatelj odjedared sjedne i, kao da se ispričava, bespomoćno digne ruke. - I usprkos svemu tome (ta zapravo bih morao biti sretan s takvim djetetom) moj odnos prema njemu nije nepomućen. Lijevo mu je oko malo manje od desnoga i jako žmirka; istina, to je tek mala mana koja njegovu licu daje još neki odvažniji izgled nego što bi ga inače imalo i nitko neće kraj nepristupačne izdvojenosti njegove naravi s negodovanjem primijetiti ono manje žmirkavo oko. Ja, otac, ja to primjećujem. Mene, dakako, ne boli ta tjelesna mana, već ona njemu nekako primjerena mala nepravilnost njegova duha, neki otrov što luta u njegovoj krvi, nesposobnost da razumno zaokruži neku samo meni vidljivu životnu nastojenost. Dakako da ga, s druge strane, upravo to čini mojim pravim sinom, jer ta njegova greška je istodobno i mana cijele naše obitelji, samo što kod moga sina dolazi prerazgovijetno do izražaja.

Treći sin je također lijep, ali nije to ljepota što se meni sviđa. To je

ljepota pjevača; uzvijena usta; sanjarsko oko; glava koja bi ostrag morala imati naboranu zavjesu da bi djelovala; jako zasvođene prsi; ruke što i odveć lako sunu uvis i odveć lako klonu; noge što se prenemažu, jer ne mogu nositi. A povrh toga i zvuk njegova glasa nije pun; načas će te prevariti; znalac će osluhnuti; ali uskoro zatim kao dašak iščezne. - Iako općenito sve mami da toga sina izneseš na vidjelo, ipak ga najradije držim u skrovitosti; on sam se ne nameće, ali ne možda zato što poznaje svoje mane, već iz nedužnosti. Također se osjeća strancem u našem vremenu; kao da spada u našu obitelj, ali još i u neku drugu, za nj zauvijek izgublenu, a još je i neveseo i ništa ga ne može razvedriti.

Četvrti mi je sin, možda, najdruževniji od svih. Kao pravo dijete vremena, on je svakom razumljiv, stoji na svima zajedničkom tlu, i svak se osjeća ponukanim da mu kimne glavom. Možda njegovo biće uslijed tog sveopćeg priznanja poprima neku lakoću, njegove kretnje izvjesnu slobodu, njegovi sudovi nešto bezbrižno. Neke njegove izreke htjeli bismo često ponavljati, doduše, samo neke, jer u cjelini on ipak boluje od nekakve i odveć velike lakomislenosti. Nalik je na čovjeka koji će odskočiti da je milina, poput lastavice zaploviti zrakom, no onda ipak beznadno završiti u pustoj prašini, kao nitko i ništa. Takve misli zagorčavaju pogled na tog sina.

Moj peti sin je mio i dobar; obećavao je mnogo manje nego što je održao; bio je toliko beznačajan da bi se u njegovoj nazočnosti čovjek osjećao gotovo usamljen; no ipak je stekao neki ugled. Kada bi me tko upitao kako se to dogodilo, jedva bih umio odgovoriti. Nevinost, možda, ipak još najlakše prodire kroz razbješnjele elemente ovoga svijeta, a on jest nevin. Možda i odveć nevin. Prema svakom prijazan. Možda i odveć prijazan. Priznajem: meni ne godi kada ga preda mnom hvale. Pa kaže se da odveć olako shvaćamo hvalu kada hvalimo nekoga tko je očito vrijedan hvale kao što je moj sin.

Šesti je sin, čini se, barem na prvi pogled najdubokomisleniji od svih. Malodušnik, a ipak brbljavac. Zato mu ne možete lako doskočiti. Kada gubi, pada u nesavladivu tugu; dobije li premoć, sačuvat će je brbljanjem. Ali ne poričem da posjeduje izvjesnu samozaboravnu strastvenost; usred bijela dana često borbom sebi krči put kroz umovanje, kao u snu. A da nije bolestan - on je, štaviše, vrlo krepkog zdravlja - ponekad tetura, osobito u sumraku, ali pomoć mu nije potrebna, ne pada. Možda je tu pojavu skrivio tjelesni razvitak, i

suviše je visok za svoje godine. To ga, u cijelosti, čini nelijepim, usprkos lijepim pojedinostima, na primjer rukama i nogama. Nelijepo je, uostalom, i njegovo čelo; i koža i kosti su mu nekako zbrčkane.

Sedmi sin mi pripada, možda više od svih drugih. Svijet ga ne umije cijeniti; ne shvaća njegovu naročitu vrstu šale. Ja ga ne precjenjujem; znam da je dosta neznatan; kada svijet ne bi imao druge mane doli te što ga ne zna cijeniti, bio bi još uvijek bez ljage. Ali unutar obitelji nisam htio biti bez njega. On donosi nemir kao i strahopoštovanje pred tradicijom, a oboje spaja, barem ja tako osjećam, u jednu neosporivu cjelinu. S tom cjelinom, doduše, on sam najmanje zna što bi počeo; neće moći pokrenuti kolo budućnosti, ali ta njegova sposobnost je toliko ohrabrujuća, toliko puna nade; htio bih da ima djece i ova također da ih imaju. Na žalost, ta se želja kanda ne ispunjava. U nekom meni doduše shvatljivom, ali isto toliko nepoželjnom samozadovoljstvu, premda je ono u velikoj proturječnosti s mišljenjem njegove okoline, sam se skita unaokolo, ne mari za djevojke te ipak neće nikada izgubiti svoje dobro raspoloženje.

Moj osmi sin je dijete koje mi zadaje mnogo briga, a da zapravo ne znam zašto. Gleda me nekako strano, a ja se ipak osjećam očinski prisno s njim povezan. Vrijeme je mnogo što promijenilo na dobro; no prije bi me, pokatkad, spopala drhtavica, kada bih samo pomislio na nj. Ide svojim putem; prekinuo je svaku vezu sa mnom; i sigurno će svojom tvrdom glavom, svojim malim atletskim tijelom - samo su mu kao dječaku noge bile vrlo slabe, no to se u međuvremenu, valjda, već popravilo - posvuda, gdje god bude htio, dobro proći. Često me spopala želja da ga pozovem natrag i upitam što je zapravo s njim, zašto se tako odvajava od oca i što u biti namjerava, ali sada je tako daleko i toliko vremena već prošlo, pa neka sve ostane onako kako je. Čujem da jedini od mojih sinova nosi punu bradu; to, dakako, kod tako niska čovjeka nije nimalo lijepo.

Moj deveti sin je vrlo inteligentan i ima onaj ženama namijenjeni slatki pogled. Tako sladak da u nekim zgodama može zavesti i mene koji ipak znam da dostaje mokra spužva da se zbriše taj natprirodni sjaj. Ali ono osobito na tom mladiću je to da uopće ne ide na osvajanje; njemu bi dostajalo da cio svoj život provede ležeći na kanapeu i trateći uludo pogled gledajući u strop ili da ga pusti počivati pod očnim kopcima. Ako se nalazi u takvu položaju, koji je

njemu najmiliji, onda rado i prilično dobro govori; ali ipak samo u uskim granicama; prijeđe li preko njih, što se zbog njihove uzanosti ne može spriječiti, njegovo govorenje postaje prazno blebetanje. Čovjek bi mu rukom dao znak da ušuti kada bi imao nade da će to primijetiti onaj njegov pogled pun pospanosti.

Moga desetoga sina smatraju neiskrenim karakterom. Ne želim da u cijelosti poreknem tu manu, niti da je u cijelosti potvrdim. Sigurno je da će onaj tko ga bude gledao gdje se primiče s dostojanstvenošću koja daleko premašuje njegove godine, u vazda zakopčanom salonskom kaputu, sa starim, ali pretjerano pomno očišćenim crnim šeširom na glavi, nepomična lica, malko isturene brade, tromih kapaka teško nalegkih na oči, s ona dva prsta što ih od vremena do vremena prinosi k ustima - tko ga bude ovakva gledao, pomislit će: to je beskrajn licemjer. Ali treba ga samo slušati gdje govori, dobro razmislivši; nakrivo nasađen, presijecajući pitanja zlobnom živahnošću; u začudnoj, samo po sebi razumljivoj i radosnoj suglasnosti sa suštinom svijeta; to je skladnost koja u potrebi ukrućuje vrat i uspravlja tijelo. Mnoge koji se smatraju jako pametnim i koji su iz tog razloga, po njihovu mišljenju, osjećali odbojnost prema njegovoj vanjštini, on je svojom riječju snažno privlačio. Međutim, ima i takvih ljudi koje njegova vanjština ostavlja ravnodušnim, ali im se njegova riječ čini licemjerna. Ja kao otac neću tu presuditi, ali moram priznati da su ovi potonji ocjenjivači vredniji pažnje negoli oni prvi.

Moj jedanaesti sin je, nježan, valjda najslabiji među mojim sinovima; no njegova slabost vara; ponekad, naime, može biti jak i odlučan, ali je, razumije se, čak i onda slabost nekako osnovna. Ali nije to nikakva postidna slabost, već nešto što se samo na svoj našoj zemlji pričinja slabošću. Nije li, na primjer, spremnost za letenje neka slabost, jer je njihanje, neodređenost i prhanje? Nešto slično pokazuje moj sin. Otac se, dakako, ne raduje takvim osobinama; one su očito usmjerene na uništenje obitelji. Gdjekad me pogleda kao da hoće reći: „Ponijet ću te, oče!” Tada pomislim: „Ti bi bio posljednji kome bih se povjerio.” A njegov pogled kao da mi opet govori: „Pa neka budem, dakle, barem posljednji”.

To je mojih jedanaest sinova.

Izveštaj za neku Akademiju

Dična gospodo, članovi Akademije!

Iskazujete mi čast tražeći od mene da Akademiji pošaljem izvještaj o svom majmunskom predživotu.

Na žalost, u tom smislu se ne mogu odazvati tom pozivu. Gotovo pet godina dijeli me od majmunstva, vrijeme možda kratko kada se mjeri po kalendaru, ali beskrajno dugo da se projuri kroza nj, kao što sam ja to učinio, mjestimice praćen izvrsnim ljudima, savjetima, odobravanjem, orkestralnom muzikom, ali zapravo sam, jer sva se pratnja držala, da se i dalje poslužimo istom slikom, daleko od barijere. To ostvarenje ne bi bilo moguće da sam se zaintačio da prianjam uz moje porijeklo i mladenačke uspomene. Upravo odricanje svake svojeglavosti bijaše vrhovna zapovijed koju sam sâm sebi odredio; ja, slobodan majmun, primio sam na sebe taj jaram. No time su mi se uspomene sa svoje strane sve više zatvarale. Premda mi je najprije povratak, da su ljudi to htjeli, bio otvoren kroz čitavu kapiju koju nebo tvori nad zemljom, ona je istodobno postajala sve niža i tješnja uslijed moga kao šibom pospješnog razvitka; osjećao sam se lagodnije i bio sam zatvoreniji u svijetu ljudi; smirivala me oluja koja je iz moje prošlosti puhala za mnom; danas je to samo još dašak što mi hladi tabane; a rupa u daljini, kroz koju on dolazi i kroz koju sam i ja nekoć došao, postala je tako malena da bih, kada bi mi uopće dostajalo snage i volje da otrčim onamo natrag, morao sebi odrati kožu. Otvoreno da kažem, ma kako rado se ja slikovito izražavao o tim stvarima, otvoreno da kažem: vaše majmunstvo, gospodo, ako ste nešto slično proživjeli, ne može biti dalje od vas nego što je moje majmunstvo od mene. Ali svakoga koji hoda po ovoj zemlji škakljaju tabani: malog čimpanzu i velikog Ahila.

No u najograničenijem smislu mogu možda ipak odgovoriti na vaše pitanje, i to štaviše činim vrlo rado. Prvo što sam naučio bilo je:

pružiti kome ruku; pružanje ruke upućuje na iskrenost; neka se danas, kada stojim na vrhuncu svoje karijere, pružanju ruke doda još i iskreno izgovorena riječ. Akademiji to, zapravo, neće pružiti ništa novo i daleko će zaostati za onim što se od mene traži, i što ja ni uz najbolju volju ne mogu reći - pa ipak, to neka pokaže smjernicu po kojoj je jedan bivši majmun prodro u svijet ljudi te se ondje skrasio. Ali zacijelo ne bih smio reći ni ono beznačajno što slijedi, da nisam potpuno siguran u samoga sebe i da se moj položaj na svim velikim varijetetskim pozornicama civiliziranoga svijeta nije do nepokolebljivosti učvrstio.

Potječem od Zlatne obale. O tome kako su me ulovili, upućen sam na strane izvještaje. Lovačka ekspedicija tvrtke Hagenbeck - s vođom ekspedicije sam, uostalom, odonda popio već mnogu bocu dobre crvene kapljice - čekala je u zasjedi, u grmlju na obali rijeke, kada sam usred jednog čopora uvečer došao na pojilo. Ljudi pripucali; jedino su mene pogodili; dobio sam dva pogotka.

Jedan u obraz; to je bila laka rana, ali je ostavila veliku izbrijanu brazgotinu, zbog koje su mi nadjenuli ogavno, potpuno neodgovarajuće ime Crveni Petar, kao da se razlikujem od one nedavno crkle, ovdje-ondje poznate dresirane majmunske životinje, imenom Petar, samo po crvenoj mrlji na obrazu. Ali to samo uzgred.

Drugo me tane zgodilo ispod boka. Bio je to težak pogodak, i njemu imam zahvaliti da još i danas malko šepam. Onomad sam u nekom članku jednoga od onih deset tisuća vjetropira što u novinama opširno o meni pišu, pročitao: moja majmunska priroda još nije posve prigušena; to dokazuje činjenica da kad mi dođu posjetioци, vrlo rado svlačim hlače da bih im pokazao mjesto gdje mi je ono tane ušlo u tijelo. Onom klipanu trebalo bi poodstrijeliti svaki prstić na ruci kojom piše. Ja, ja smijem svući hlače pred kim god hoću; ondje se neće naći ništa drugo do dobro odnjegovanog krzna i brazgotina od - odaberimo ovdje u određenu svrhu određenu riječ koja se, međutim, ne bi smjela pogrešno shvatiti - brazgotina od zločinačkog metka. Sve je na vidjelu, tu nema što da se krije; ako je posrijedi istina, svaki plemeniti čovjek okanit će se najfinijih manira. Ako bi, pak, ono piskaralo slindarilo hlače, kada mu tko dođe u pohode, to bi onda jamačno drugačije izgledalo, i ja ću uvažiti kao znak njegove razumnosti što to ne čini. No neka me onda poštedi s tim svojim osjećajem takta!

Nakon onih pucnjeva probudio sam se - i tu već malo-pomalo počinje moje vlastito sjećanje - u kavezu u međupalubi hagenbeškog parobroda. Nije to bio četvorozidan kavez s rešetkama: naprotiv, samo su tri zida bila pričvršćena uz neki sanduk: sanduk je, dakle, tvorio četvrti zid. Sve to zajedno bilo je odveć nisko za stajanje i odveć usko za sjedenje. Čučao sam zato uvučenih, vazda drhtavih koljena, i to okrenut sanduku, jer bit će isprva nisam želio nikoga vidjeti, već sam uvijek htio biti u mraku, te su mi se rešetke urezale u meso. Smatraju da je takav smještaj divljih životinja u prvo vrijeme vrlo probitačan, i ja danas, nakon iskustva što sam ga stekao, ne mogu poreći da je to, po ljudskom shvaćanju, zaista tako.

Ali u ono vrijeme nisam na to pomišljao. Po prvi put u svom životu nisam imao nikakva izlaza. Ravno naprijed nije išlo; ravno predamnom bio je sanduk, daska čvrsto zbijena uz dasku. Između dasaka bila je, doduše, pukotina koju sam, kad sam je prvi put ugledao, pozdravio sretnim urlanjem bezumlja, ali ta pukotina nije ni izdaleka bila dovoljna da pružim kroz nju makar samo rep, a majmunskom snagom nije se dala proširiti.

Navodno nisam kako mi poslije rekoše dizao gotovo nikakvu buku, po čemu su zaključili da ću ubrzo morati uginuti ili, ako mi uspije da proživim kritično vrijeme, biti vrlo podoban za dresuru. Prigušeno jecanje, bolno traženje buha, umorno lizanje jednog kokosovog oraha, lupkanje lubanjom o zid sanduka, plaženje jezika kad bi mi se tko odveć približio - to su bile moje prve zaposlenosti u novom životu. Ali u svemu tome ipak samo jedan osjećaj: bezizlaznost. Naravno da ono što sam tada majmunski osjećao, danas mogu samo ljudskim riječima reproducirati, te to tako i bilježim, no mada više nisam kadar dovinuti se do nekadašnje majmunске mudrosti, ona se ipak očituje u usmjerenosti moga prikazivanja: o tome nema nikakve sumnje.

Ta dosada sam imao toliko izlaza, a sada više nemam ni jedan jedini. Bio sam se nasukao. Da su me prikovali, moja sloboda seljenja ne bi se time bila smanjila. Zašto to? Razgrebi sebi meso između nožnih prstiju, nećeš naći za to razloga. Upri leđima o rešetku dok te malne raspolovi, nećeš naći za to razloga. Nisam imao izlaza, ali sam ga morao sebi pribaviti, jer bez njega nisam mogao živjeti. Uvijek naslonjen o taj sandučni zid - neminovno bih bio crkao. Ali majmunima kod Hagenbecka je mjesto uz sandučni zid - pa sam, dakle, prestao biti majmun. Jasan i lijep tijekom misli što sam ga, čini

se, trbuhom bio nekako smislio, jer majmuni misle trbuhom. Bojim se da se neće točno razumjeti što podrazumijevam kad velim „izlaz”. Upotrebljavam tu riječ u najobičnijem i najpunijem smislu. Namjerno ne kažem sloboda. Ne mislim taj veliki osjećaj slobode na sve strane. Kao majmun sam ga možda poznao, a upoznao sam ljude koji za njim čeznu. No što je do mene, niti sam tada tražio slobodu niti je sada tražim. Uzgred da kažem: pomoću slobode ljudi će i odveć često prevariti jedni druge. I kao što se sloboda ubraja među najuzvišenija čuvstva, tako je to i s odgovarajućim razočaranjem. Često sam u varijeteu prije nastupa gledao kako neki akrobatski par gore kod stropa nešto posluje. Vitlali se i njihali, skakali, lebdjeli jedno drugom u naručje, jedno je drugo nosilo zubima za kosu. I to je „ljudska sloboda”, pomislih, „samostalno-gospodsko kretanje”. Ti porugo svete prirode! Gledajući to, ni jedno zdanje ne bi odoljelo smijehu majmunskog roda.

Ne, nisam htio slobodu. Samo neki izlaz: nadesno, nalijevo, bilo kuda; nisam stavljao nikakvih drugih zahtjeva; pa makar taj izlaz bio samo obmana, zahtjev bijaše malen, obmana ne bi bila veća. Doći dalje, dalje! samo ne mirovati uzdignutih ruku, priljubljen uz sandučni zid.

Danas jasno vidim: bez najvećeg unutrašnjeg mira nikada mi ne bi bilo uspjelo pobjeći. I doista, možda dugujem sve što sam postao miru koji me prvih dana tamo na brodu bio obuzeo. A mir, pak, bit će da dugujem ljudima na brodu.

Usprkos svemu, dobri su to ljudi. Još danas se rado sjećam teškog bata njihovih koraka koji mi je tada u polusnu odjekivao. Običavali su se vrlo sporo laćati svega što su poduzimali. Ako bi jedan htio protrljati oči, podigao bi ruku kao kakav uteg. Šake im bijahu grube, ali srdačne. Smijeh im je uvijek bio popraćen kašljem koji je opasno zvučio, ali ništa nije značio. Uvijek bi u ustima imali nešto što su mogli ispljunuti, a kamo bi otpljunuli, to im bijaše svejedno. Uvijek su se tužili kako moje buhe skaču na njih; ali se ipak zbog toga nisu na mene ljutili; ta znali su da u mom krznu buhe dobro uspijevaju, a da su buhe skakači; i s tim su se pomirili. Kada ne bi bili u službi, poneki bi katkada posjedali u krug oko mene; jedva da su govorili, nego su jedni drugima nešto gugutali, ispruženi na sanduku, pušili su lulu; udarali se po koljenu čim bih se samo malko okrenuo; a ovda-onda uzeo bi jedan od njih štap te me škakljao ondje gdje mi je to godilo.

Kada bi me danas pozvali da na tom brodu provedem putovanje, zacijelo ne bih odbio taj poziv, ali je isto tako sigurno da nije bilo samo ružnih uspomena, kojima sam se u međupalubi mogao sasvim predati.

Mir što sam ga stekao u krugu tih ljudi prije svega me zadržavao od svakog pokušaja bijega. Gledajući danas na to, meni je kao da sam u najmanju ruku naslućivao da moram naći neki izlaz ako hoću živjeti, i da se taj izlaz nije mogao postići bijegom. Ne znam više je li bjegunstvo bilo moguće, ali vjerujem u to: majmunu bi uvijek moralo biti moguće pobjeći. S mojim današnjim zubima moram već pri krckanju oraha biti oprezan, ali u ono vrijeme bilo bi mi, valjda, u tijeku vremena uspjelo da pregrizem bravu na vratima. Nisam to učinio. Ta što bih time dobio? Tek što bih bio pomolio glavu, opet bi me ulovili i zaključali u još gori kavez; ili bih se neopaženo mogao skloniti kod nekih drugih životinja, na primjer kod udava, meni preko puta, te bih u njihovu zagrljaju bio izdahnuo. Ili bi mi čak uspjelo da se prokradem na gornju palubu i skočim u more; tada bih se časak mogao ljuljati na valovima oceana te bih se zatim utopio. Očajnička djela. Nisam tako ljudski računao, ali pod utjecajem svoje okoline ponašao sam tako kao da jesam.

Nisam računao, ali sam ipak lijepo u miru promatrao. Gledao sam te ljude kako idu gore-dolje, uvijek ona ista lica, iste kretnje, i često mi se činilo da je to jedan te isti čovjek. Taj čovjek ili ti ljudi hodali su neuznemirivani. U duši mi svitao uzvišeni cilj. Nitko mi nije obećavao da će mi, budem li postao kao oni, otvoriti rešetke. Činilo se da ne daju obećanje za takva nemoguća ispunjenja. No ako se otkupe ispunjenja, naknadno se pojavljuju obećanja točno tamo gdje smo ih prije uzalud tražili. Pa sad, na tim ljudima, u biti, nije bilo ničega što bi me jako privlačilo. Da sam bio pristalica one spomenute slobode, sigurno bi ocean bio pretpostavio izlazu koji mi se ukazivao u mutnom pogledu tih ljudi. No u svakom slučaju, ja sam ih već dugo vremena promatrao prije nego što sam pomišljao na takve stvari, štaviše, tek su me nagomilana promatranja natjerala u određeni smjer.

Bilo je tako lako oponašati ljude. Pljuckati sam naučio već u prve dane. Onda smo jedan drugom pljuckali u lice; razlika bijaše samo u tome što sam potom ja oblizivao svoje lice da je opet bilo čisto, a oni to nisu činili. Lulu sam ubrzo počeo pušiti kao neki stari čiča; kada bih

uz to još placem zatiskivao duhan, podvriskivala je cijela međupaluba; samo što dugo nisam znao razliku između napunjene i prazne lule.

Najviše muke zadavala mi je boca s rakijom. Miris me mučio; prisiljavao sam se svom snagom; no prošlo je nekoliko tjedana prije nego što sam se svladao. Začudo je što su ljudi te unutrašnje borbe shvaćali ozbiljnije od bilo čega na meni, ali našao se čovjek, koji bi mi uvijek iznova dolazio, sam ili s drugima, danju, noću, u najrazličitije sate; stao bi s bocom preda me te me podučavao. Nije me shvaćao, htio je riješiti zagonetku moga postojanja. Polagano bi izvadio čep iz boce i pogledao me, kao da želi provjeriti jesam li razumio; priznajem da sam ga vazda pri tom promatrao s divljom, usplahirenom pozornošću; na čitavoj kugli zemaljskoj neće nijedan učitelj čovječtva naći takva učenika čovječtva; pošto je boca bila otčepljena, nagnuo bi je na usta, a ja za njim gledao, gledao ga sve do u grkljan; on bi kimnuo glavom, zadovoljan sa mnom i nagnuo bocu na usne; ja zadivljen postepenom spoznajom, pišteći, češao bih se uzduž i poprijeko, gdje me god zavrbi; on se radovao, nagnuo bocu i gucnuo; ja, nestrpljiv i očajan da ga oponašam, zagadim se u kavezu, što opet njemu čini veliko zadovoljstvo, i sada, pružajući bocu daleko od sebe i jednim zamahom prinoseći je ponovo ustima, pije li pije, naslonjen natrag pretjeranom kretnjom poučavanja, te je istrusi naskap. Ja, posustao od odveć velike žudnje, ne mogu ga više slijediti i visim olabavljen o rešetkama dok on teoretsku poduku završava gladeći se po trbuhu i keseći se.

Tek sada počinju praktične vježbe. No, nisam li već i suviše iscrpljen teorijom? Istina, i odveć iscrpljen. To spada u moju sudbinu. Ipak posegnem, što bolje mogu i umijem, za pruženom bocom; otčepljujem je tresući se; budući da mi je to uspjelo, malo-pomalo mi se vraća snaga, dižem bocu, jedva bi me još razlikovao od moga učitelja; prinesem je ustima i - bacim je s gađenjem, s gađenjem, premda je prazna i ispunjena samo vonjem, tresnem je s gađenjem o tlo. Na veliku žalost moga učitelja, na još veću vlastitu žalost; ni njega ni sebe ne mogu pomiriti s tim da nakon odbacivanja boce ne zaboravljam da se s najvećim zadovoljstvom gladim po trbuhu i da se kesim.

I odveć često tako prolazi vrijeme nastave. I svaka čast mome učitelju; nije se srdio na me; premda bi pokatkad goruću lulu

prislanjao uz moje krzno, dok ne bi počelo tinjati negdje kamo nisam mogao dosegnuti, no onda bi on to sam ugasio svojom dobrostivom ručetinom; nije se srdio na me, uviđao je kako se na istoj strani borimo protiv majmunske prirode i da je mene zapao teži dio.

Dabome, koje li pobjede za nj i za me, kada sam jedne večeri pred velikim krugom gledalaca - možda se održavala kakva svečanost; svirao je gramofon, neki oficir zbijao šale među ljudima - kada sam one večeri, u času kada me baš nitko nije promatrao, dohvatio bocu rakije koju je netko slučajno ostavio pred kavezom i, dok je društvo sve pažljivije gledalo, otčepio je kao što treba, prinio ustima i, bez oklijevanja, ne iskrivivši usta, kao pravi pravcati pijanica, kolutajući očima, klokotajući u grlu, zbilja i uistinu do dna izlokao; i bacio bocu, ali ne više kao očajnik već kao umjetnik svoga zanata; doduše, zaboravio sam se gladiti po trbušini; ali sam zato, jer nisam drugo umio, jer me nešto na to tjeralo, jer mi je u svijesti sve šumilo, kratko i dobro viknuo „Halo!”, oglasio se ljudskim glasom i s ovim poklikom skočio u ljudsku zajednicu i oćutio njenu jeku: „Čujte samo, on govori!” poput poljupca po cijelom u znoju okupanom tijelu.

Ponavljam: ništa me nije zavodilo u iskušenje da oponašam ljude; podražavao sam ih, jer sam tražio neki izlaz, ni iz kakva drugog razloga. Osim toga, s tom pobjedom je tek malo bilo postignuto. Glas mi se odmah opet oduzeo; ponovo je oživio tek nakon nekoliko mjeseci; odvratnost prema rakijskoj boci spopala me čak još jače. Ali moj pravac bijaše jednom zauvijek određen.

Kada su me u Hamburgu predali prvom dreseru, ubrzo sam spoznao one dvije mogućnosti što su mi se pružale: zoooški vrt ili varijete. Nisam oklijevao. Mislio sam: upni se što igda možeš da dođeš u varijete; to je pravi izlaz; zoooški vrt je samo novi kavez s rešetkama; dospiješ li u nj, propao si.

I učio sam, moja gospodo. Ah, kad moraš, naučiš, učiš kada tražiš neki izlaz; učiš bezobzirno. Sam sebe bičem ukroćuješ; kod najmanjeg otpora živ se razdireš. Majmunska je narav, prevrćući se, sunula iz mene i nestala, tako da je prvi učitelj, i sam od toga gotovo pomajmunio, morao ubrzo obustaviti poučavanje, te su bili prisiljeni smjestiti ga u bolnicu za umobolne. Na sreću, uskoro je opet izašao.

Ali istrošio sam mnoge učitelje, pa čak nekoliko učitelja istodobno. Kad sam postao već sigurniji u svoje sposobnosti, javnost pratila moje napredovanje, a budućnost počela da sija, sâm sam primao učitelje u

službu, naredio im da posjedaju u pet soba što su se nizale jedna za drugom, te sam kod svih učio u isti mah, hodeći neprestano iz jedne sobe u drugu.

Kako li sam napredovao! Ono prodiranje zraka znanja sa svih strana u mozak što se budio! Ne poričem: to me usrećivalo. Ali također priznajem: nisam to precjenjivao, već onda to nisam činio, još mnogo manje negoli danas. S naporom kakva još nije bilo na ovoj zemlji, postigao sam prosječno obrazovanje Evropejca. Možda to samo po sebi ne bi bilo ništa, ali je ipak nešto, jer mi je pomoglo da izađem iz kaveza i pribavilo mi ovaj naročiti izlaz, ljudski izlaz. Postoji izvrsna njemačka izreka: uhvatiti maglu; ja sam to učinio, uhvatio sam maglu. Nisam imao drugog puta, uvijek pod pretpostavkom da nisam mogao izabrati slobodu.

Bacim li pogled na svoj razvitak i njegov dosadašnji cilj, niti se jadam, niti sam zadovoljan. S rukama u džepu, s bocom vina na stolu, upola ležim, upola sjedim u stolici za ljuljanje i gledam kroz prozor. Dođe li mi tko u pohode, primam ga kako dolikuje. Moj impresario sjedi u predsoblju; zvonim li, evo ga gdje dolazi da sasluša što želim. Gotovo svake večeri imam predstavu, a moji uspjesi jedva da bi mogli biti još veći. Vratim li se u kasne sate s kakva banketa, iz naučnih društava, s ugodnih domjenaka kući, dočekuje me mala, poludresirana čimpanzica, i ja u njenu društvu ugodno provodim vrijeme na majmunski način. Danju neću da je vidim; iz očiju joj, naime, izbija ludilo ošamućene poludresirane životinje; to samo ja primjećujem i ne mogu to podnijeti.

Sve u svemu, ja sam u svakom slučaju postigao ono što sam želio. Neka nitko ne kaže da to nije bilo vrijedno truda. Uostalom, ne želim čuti mišljenje bilo kojeg čovjeka, hoću samo da širim izvjesna znanja, samo obavještavam, a i vama, dična gospodo Akademije, samo sam dao izvjesna obavještenja.

Na gradnji kineskog zida²

Kineski zid je na svom najsjevernijem mjestu dovršen. Gradnja je tekla s jugoistoka i s jugozapada i tamo se spojila. Taj sistem djelomične gradnje bio je primijenjen i u malom, unutar dviju velikih radnih vojski, istočne i zapadne. To se događalo tako da su bile obrazovane grupe od oko dvadeset radnika koje su imale izvesti dionicu zida dužine otprilike petsto metara, a susjedna grupa gradila je onda nasuprot njima zid iste dužine. Ali kad bi se spojili, gradnja se nije više nastavljala na kraju tih hiljadu metara, štaviše, radne grupe bile su razaslane na gradnju zida u sasvim druge krajeve. Naravno, na taj način nastalo je mnogo velikih rupa, koje su se popunjavale tek polako jedna za drugom, poneke čak tek kad je već bilo objavljeno dovršenje gradnje zida. Da, sigurno je bilo rupa koje uopće nisu bile zazidane, tvrđnja koja dakako pripada možda samo mnogim legendama što su nastale oko gradnje, a ove pojedinac ne može provjeriti vlastitim očima ni vlastitim mjerilom s obzirom na rasprostranjenost gradnje.

Čovjek bi pak isprva povjerovao da bi u svakom pogledu bilo pogodnije graditi povezano ili bar povezano unutar dvaju glavnih dijelova. Ta zid je bio zamišljen kao zaštita protiv sjevernih naroda, kao što se općenito širio glas, a to je i poznato. Ali kako može štititi zid koji nije sagrađen povezano? Da, takav zid ne samo da ne može štititi, nego je i sama gradnja u neprekidnoj opasnosti.

Te dijelove zida, napuštene u pustom predjelu, nomadi mogu uvijek razoriti, to prije što su oni neshvatljivom brzinom, kao skakavci, mijenjali svoje nastambe i možda imali bolji pregled napredovanja gradnje nego mi graditelji sami. Usprkos tome gradnja se nikako nije mogla izvesti drugačije nego što se dogodilo. Da bi se to razumljelo, treba imati u vidu slijedeće: trebalo je da zid postane zaštita kroz stoljeća; zbog toga su najpažljivija gradnja, korištenje graditeljske vještine svih poznatih vremena i naroda, trajan osjećaj

osobne odgovornosti graditelja bili neophodne pretpostavke rada. Za niže radove mogli su se, doduše, uzeti neobrazovani nadničari iz naroda, muškarci, žene, djeca i svatko tko god se ponudio za dobru nadnicu; ali već za vođenje četiriju nadničara bio je potreban razuman čovjek, obrazovan u građevnoj struci; čovjek koji je bio u stanju da u dubini srca suosjeti s onim što se ovdje radi. A što veće djelo, to veći zahtjevi. A takvih ljudi bilo je stvarno na raspolaganju, iako ne u onoj množini koliko bi ih ta gradnja bila mogla iskoristiti, ali ipak u velikom broju.

Velikom djelu nije se pristupilo lakomisleno. Pedeset godina prije početka gradnje proglasili su u cijeloj Kini, koju je trebalo opasati zidom, graditeljstvo, a posebno zidarstvo najvažnijom znanošću i sve drugo priznali tek toliko koliko je s tim bilo u vezi. Ja se još vrlo dobro sjećam kako smo mi kao mala djeca, jedva smo stali na noge, morali u vrtiću našega učitelja graditi neku vrstu zida od oblutaka; kako je učitelj zavrnuo skute i natrčao na zid, naravno, srušio sve i toliko nam spočitavao što je gradnja slaba, da smo se mi urlajući razbježali na sve strane k našim roditeljima. Sitna zgoda, ali obilježava duh vremena.

Ja sam imao sreću da je gradnja zida počela upravo kad sam sa dvadeset godina položio najviši ispit najniže škole. Kažem sreću, jer mnogi koji su ranije bili dosegli krajnju visinu obrazovanja koje im je bilo pristupačno, godinama nisu znali što bi počeli sa svojim znanjem, vukli su se beskorisno okolo s veličanstvenim građevinskim planovima u glavi i zalutali negdje u mnoštvu. Ali oni, koji su naposljetku došli na gradnju kao majstori, makar i najnižeg ranga, bili su je stvarno dostojni. Bili su to zidari koji su mnogo razmišljali o gradnji i nikad nisu prestali razmišljati o njoj, koji su se osjetili srođeni s gradnjom čim su uzidali prvi kamen u tlo. Ali takve zidare tjerala je, naravno, osim žudnje da temeljito izvedu posao, također nestrpljivost da ugledaju kako se gradnja napokon podiže u potpunosti. Nadničar ne pozna te nestrpljivosti, njega goni samo nadnica, a viši majstori, pa čak i srednji, vide dovoljno toga od mnogostranog rasta gradnje, da bi im to očvrsnulo duh. Ali za one niže, koji su bili daleko iznad svojih izvanjskih malih zadataka, trebalo se drukčije pobrinuti. Nisu ih mogli, na primjer, ostaviti da u nekom nenastanjenom planinskom kraju, stotine milja od njihova zavičaja, slažu kamen na kamen mjesecima ili čak godinama;

beznadnost takvog marljivog rada, koji međutim ni tokom jednog drugog ljudskog života ne vodi do cilja, bila bi ih dovela do očajanja i prije svega učinila manje vrijednim u poslu. Zbog toga je bio izabran sistem gradnje po dionicama. Petsto metara moglo je biti dogotovljeno otprilike za pet godina; tada bi, dakako, majstori bili u pravilu previše iscrpljeni, izgubili bi svako povjerenje u sebe, u gradnju, u svijet. Stoga su ih onda, dok su još bili uzbuđeni od proslave spajanja hiljadu metara zida, razošiljali daleko, daleko; na putu su vidjeli kako tu i tamo strše gotovi dijelovi zida, prolazili su kroz nastambe viših majstora, koji bi ih obdarili počasnim značkama, slušali su klicanje novih radnih vojski koje su pritjecale iz dubine pokrajina, vidjeli su kako se obaraju šume koje su bile namijenjene za zidarske skele, vidjeli su kako se bregovi lome u građevno kamenje, slušali kako na svetim mjestima vjernici pjesmama prizivaju dovršenje gradnje. Sve je to ublaživalo njihovu nestrpljivost. Miran život u zavičaju, gdje su proveli neko vrijeme, okrijepio bi ih, ugled koji su svi graditelji uživali, smjerno vjerovanje s kojim su ljudi slušali njihove priče, povjerenje koje je priprosti mirni građanin polagao u buduće dovršenje zidina, sve to napinjalo je strune duše. Kao djeca što se uvijek nadaju, opraštali su se tada od zavičaja, veselje da ponovo rade na narodnom djelu bilo je neodoljivo. Putovali su od kuće ranije nego što bi bilo potrebno, polovica sela ispraćala ih je dobar komad puta. Na svim cestama grupe, stjegovi, zastave, nikad nisu do tada vidjeli kako je velika i bogata i lijepa, vrijedna ljubavi, njihova zemlja. Svaki zemljak bio je brat za koga čovjek gradi zaštitni zid i koji je za to zahvaljivao svime što je bio i imao tokom cijelog života. Jedinstvo! Jedinstvo! Prsa uz prsa, narodno kolo, krv, čovjek ne više zatvoren u oskudnom kružnom toku svoga tijela, nego ugodno valjanje, a ipak vraćanje kroz beskrajnu Kinu.

Tako, dakle, postaje razumljiv sistem djelomične gradnje; ali bilo je za to ipak još i drugih razloga. A nije nikakvo čudo što se tako dugo zadržavam na tom pitanju, to je ključno pitanje čitave gradnje zida, koliko god se isprva činilo nebitnim. Ako hoću da prenesem i objasnim misli i doživljaje iz onoga vremena, ne mogu se dovoljno udubiti baš u to pitanje.

Ponajprije treba svakako reći da su tada bili izvedeni pothvati koji malo zaostaju za gradnjom babilonskog tornja, ali po bogougodnosti predstavljaju dakako upravo suprotnost onoj gradnji, bar prema

ljudskom računanju. Spominjem to, jer je u početno doba gradnje neki učenjak napisao knjigu u kojoj je vrlo točno povukao te usporedbe. On je u njoj nastojao dokazati da gradnja babilonskog tornja nikako nije promašila cilj iz općenito navođenih razloga ili bar da se među tim poznatim razlozima ne nalaze oni najdublji. Njegovi dokazi nisu potjecali samo iz spisa i izvještaja, nego je tvrdio da je na licu mjesta proveo istraživanja i pri tom pronašao da se gradnja izjalovila zbog slabosti temelja. U tom pogledu naše je doba, dakako, daleko nadmašivalo ono davno minulo vrijeme. Gotovo svaki obrazovani suvremenik bio je zidar od zanata i nenadmašiv u pitanju polaganja temelja. Ali učenjak nije na to ciljao, nego je tvrdio da će tek veliki zid po prvi put otkako ima svijeta i vijeka stvoriti siguran temelj za novi babilonski toranj. Dakle, najprije zid, a onda toranj. Knjiga je tada bila u svačijim rukama, ali priznajem da još danas pravo ne shvaćam kako je zamišljao tu gradnju tornja. Kako bi zid poslužio kao temelj za toranj kad nije obrazovao krug, nego samo neku vrstu četvrtine ili polovine kruga? To je, ipak, moglo biti zamišljeno samo u duhovnom smislu. Ali čemu onda zid, koji je ipak bio nešto stvarno, plod muke i života stotina tisuća? I čemu su u djelu bili nacrtani planovi, dakako magloviti planovi tornja i do pojedinosti razrađeni prijedlozi kako bi trebalo sakupiti narodnu snagu na moćnom novom djelu?

Bilo je tada mnogo pometnje u glavama - ta je knjiga samo jedan primjer - možda upravo zato što su se toliki ljudi nastojali koliko je god moguće okupiti oko jedne opće stvari. Ljudsko stvorenje, lakoumno u svojoj osnovi, sazdana od praha, ne trpi okivanja; ako se samo okuje, ubrzo će početi bjesomučno tresti okovima i raspršiti zidove, lance i samo sebe na sve četiri strane.

Moguće je da ni ta razmatranja, istina nepovoljna za gradnju zida, vodstvo nije gubilo iz vida pri uvođenju gradnje po dionicama. Mi smo - govorim ovdje u ime mnogih - zapravo upoznali i našli sama sebe tek čitajući slovo po slovo naređenja vrhovnog vodstva, jer bez vodstva ne bi ni naša školska mudrost ni naš ljudski razum bili dovoljni za sitnu službu koju smo imali unutar velike cjeline. U sobi vodstva - gdje je ona bila i tko je tamo sjedio ne zna i nije znao nitko koga sam pitao - u toj sobi ukrštale su se sve ljudske misli i želje i u suprotnim krugovima svi ljudski ciljevi i ostvarenja. A kroz prozor padao je odbljesak božanskih svjetova na ruke vodstva što su crtale

planove.

I zato se nepristrani promatrač neće složiti s tim da vodstvo ne bi bilo moglo prevladati i one poteškoće koje su se protivile povezanom građenju zida da je to ozbiljno htjelo. Ostaje, dakle, samo zaključak da je vodstvo imalo u vidu građenje po dionicama. Ali gradnja po dionicama bila je nesvršishodna i samo sredstvo iz nužde. Ostaje zaključak da je vodstvo htjelo nešto nesvršishodno. - Neobičan zaključak! - Svakako, ali ima ipak na svojoj strani i poneko opravdanje za sebe. Danas se o tome može govoriti možda bez opasnosti. Tada je tajno načelo mnogih, pa čak najboljih, bilo: nastoj svim svojim silama razumjeti naređenja vodstva, ali samo do jedne određene granice, a onda prestani razmišljati. Vrlo razumna zasada, koja je uostalom bila izložena u kasnijoj, često ponavljanoj usporedbi: ne zato što bi ti to moglo naškoditi - prestani s daljnjim razmišljanjem, nije nipošto sigurno da će ti naškoditi. Ne može se ovdje uopće govoriti ni o šteti ni o nešteti. Dogodit će ti se kao rijeci u proljeće. Ona raste, postaje moćnija, krepče hrani zemlju na svojim dugim obalama, nosi vlastito biće dalje sve do mora i postaje moru jednakopravnija i dobrodošlja. - Tako daleko razmišljaj o naređenjima vodstva. - Ali zatim rijeka preplavi svoje obale, izgubi obrise i lik, uspori svoj nizvodni tok; nastoji da protiv svog; određenja obrazuje mala mora u dubini kopna, oštećuje njive, a ipak se ne može održati na duži rok u toj rasprostranjenosti nego otječe ponovo među svoje, obale, pa se čak jadno isuši u idućem vrućem godišnjem doba. - Tako daleko ne razmišljaj o naređenjima vodstva.

Sad, mogla je ta usporedba za vrijeme gradnje zida izvanredno točno pogoditi stvar, za moj sadašnji izvještaj ona u najmanju ruku vrijedi samo ograničeno. Moje istraživanje ipak je samo historijsko; davno prohujali olujni oblaci ne sipaju više nikakve munje i zato smijem potražiti jedno objašnjenje gradnje po dionicama, koje ide dalje od onoga kojim su se tada zadovoljavali. Granice koje mi stavlja moja misaona snaga svakako su dosta uske, ali područje koje bi ovdje trebalo prevaliti, beskonačno je.

Protiv koga je trebalo da štiti veliki zid? Protiv sjevernih naroda. Ja potječem iz jugoistočne Kine. Nikakav sjeverni narod ne može nas ondje ugroziti. Mi čitamo o njima u drevnim knjigama, a nad okrutnostima, koje oni počinjaju po svojoj prirodi, uzdišemo u našoj mirnoj vrtnoj sjenici. Na vjernim slikama umjetnika vidimo ta lica

pakla, iscerene gubice, čeljusti u koje su utaknuti visoko zašiljeni zubi, himbene oči koje kao da već škilje na plijen što će ga gubicom zdrobiti i rastrgati. Kad su djeca zločesta, prikažemo im te slike i odmah nam ona plačući hrle za vrat. Ali mi ne znamo više o tim sjevernjacima. Vidjeli ih nismo, a ako ostanemo u našem selu, nećemo ih nikada ni vidjeti; čak ako pojure na svojim divljim konjima ravno k nama - prevelika je zemlja i ne pušta ih do nas, u praznom zraku će se raspliniti njihova trka.

Zašto, dakle, kad je to tako, napuštamo zavičaj, rijeku i mostove, oca i majku, rasplakanu ženu, neuku djecu i odlazimo na školu u daleki grad, a misli su nam još dalje, kod zida na sjeveru? Zašto? Pitajte vodstvo. Ono nas pozna. Opterećeno golemim brigama, ipak zna za nas, pozna naš sitni obrt, vidi nas kako sjedimo svi zajedno u niskoj kolibi, a molitvu, koju otac obitelji izgovara navečer u krugu ukućana, prima blagonaklono ili nemilostivo. I, ako mi je slobodno izreći ovakvu misao o vodstvu, tada moram kazati da je, po mom mišljenju, vodstvo postojalo već ranije, nije se sastalo, kao što bi uradili visoki mandarin, potaknuto kakvim lijepim jutarnjim snom, nije hitno sazvalo sjednicu, hitno stvorilo zaključke i već navečer bubnjevima istjeralo pučanstvo iz postelja da provodi zaključke, bilo to makar samo da se priredi svečanost u čast nekoga boga koji se jučer gospodi ukazao milostivim, a da sutra, zatim, čim se lampioni pogase, otjera ljude batinom natrag u budžak. Vodstvo je, naprotiv, postojalo odvajkada, a zaključak o gradnji zida jednako tako. Nedužni sjeverni narodi koji su vjerovali da su ga izazvali, nedužni car koji je vjerovao da je to njegova zapovijed! Mi sa gradnje to znamo drukčije i šutimo.

Već tada dok se gradio zid i poslije toga, do danas, bavio sam se gotovo isključivo komparativnom poviješću naroda - ima određenih pitanja kojima se u izvjesnoj mjeri može napipati živac jedino tim putem - i pri tom sam pronašao da se izvjesne naše kineske narodne i državne ustanove odlikuju svojevrsnom jasnoćom, a druge opet trpe od svojevrsne nejasnoće. Uvijek me golicalo da odgonetnem razloge osobito ove posljednje pojave, golica me još uvijek, a ta pitanja bitno pogađaju i gradnju zida.

Među naše najmutnije ustanove pak svakako pripada ustanova carstva. U Pekingu, naravno, i to u dvorskim krugovima, ima u tome neke jasnoće, iako je i ona prije prividna nego stvarna. Učitelji

državnog prava i povijesti na visokim školama također se pričinjaju da su točno upućeni u te stvari i da mogu prenijeti studentima to znanje. Što se dublje silazi prema nižim školama, to shvatljivije nestaju sumnje u vlastito znanje, a poluobrazovanost plove u oblacima oko nekoliko načela, utuvljenih već stoljećima, koja nisu doduše izgubila od svoje vječne istine, ali u toj magli i dimu isto tako ostaju vječno neshvaćena.

Ali upravo o carstvu trebalo bi, po mom mišljenju, zapitati narod, jer carstvo ima ondje ipak svoju posljednju podršku. Ovdje mogu, svakako, opet govoriti samo o svojem zavičaju. Osim poljskih božanstava i njihova bogoslužja, koje ispunjava cijelu godinu tako naizmjenično i lijepo, obraćala se naša misao jedino caru. Ali ne sadašnjem; ili, zapravo, bila bi se obraćala sadašnjem da smo ga poznavali ili znali o njemu nešto određeno. Mi smo, dakako, uvijek težili da nešto doznamo o tome - jedino nas je ta radoznalost ispunjavala - ali koliko god zvučilo čudnovato, jedva da je bilo moguće nešto saznati, čak ni od hodočasnika koji ipak obiđe velik dio zemlje, ni u obližnjim ni u dalekim selima, ni od lađara koji ipak plove ne samo po našoj rječici nego i po svetim rijekama. Čulo se, istina, mnogo, ali se iz svega toga nije dalo izvući ništa.

Naša zemlja je tako velika, nijedna bajka ne doseže njezinu veličinu, jedva da je nebo obuhvaća, a Peking je samo jedna točka i carski dvor samo točkica. Car kao takav svakako je opet velik preko svih katova svijeta. Ali živi car, čovjek kao mi, leži poput nas na nekoj počivaljci, koja je doduše bogato ukrašena, ali ipak vjerojatno tek uska i kratka. Kao i mi, proteže on katkada udove, a ako je vrlo umoran zijeva svojim fino ocrtanim ustima. Ali kako bismo mi o tome nešto doznali - tisuće milja na jugu - kad već gotovo graničimo s tibetskim gorjem. A osim toga, svaka vijest stigla bi sasvim prekasno; čak da i dopre do nas, bila bi davno zastarjela. Oko cara gura se blistavo, ali ipak mračno mnoštvo dvorjanika - zloba i neprijateljstvo u odorama slugu i prijatelja - protuteža carstva, trudeći se uvijek da otrovnim strijelama odbiju cara od njegove zdjelice na vagi. Carstvo je besmrtno, ali pojedini car padne i svali se, čak cijele dinastije konačno potonu i izdahnu u jednom jedinom hropcu. O tim borbama i patnjama ljudi iz naroda neće nikada doznati, oni stoje kao zakašnjeli pridošlice, kao tuđinci na kraju gusto nabijenih pokrajnih ulica, mirno trošeći donesene zalihe, dok na tržnici u sredini, daleko

sprijeda, pogubljuju njihova gospodara.

Ima jedna bajka koja dobro izražava taj odnos. Car je, glasi bajka, tebi, pojedincu, jadnom podaniku, maloj sjeni pobjegloj pred carskim suncem u najdalju daljinu, upravo tebi car je sa svoje samrtne postelje uputio poslanicu. Glasniku je naredio da klekne uz postelju i prošaptao mu poslanicu; toliko mu je bilo stalo do nje da mu ju je glasnik morao ponoviti u uho. Klimanjem glave potvrdio je on ispravnost rečenoga. I pred cijelim gledalištem svoje smrti - svi poprečni zidovi bili su srušeni, a na slobodnom stepeništu što se diže široko i visoko stajali su u krugu svi velikaši carstva - pred svima njima otpustio je car glasnika. Glasnik se odmah otputio; snažan, neumoran muž; ispružajući sad jednu sad drugu ruku krči on sebi prolaz kroz mnoštvo; ako naiđe na otpor, pokaže na svoja prsa gdje stoji znak sunca; i napreduje lako kao nitko drugi. Ali mnoštvo je silno veliko; njegovim prebivalištima nema kraja. Kad bi se otvorilo slobodno polje, kako bi on poletio i ti bi uskoro začuo dično lupanje njegovih šaka na tvoja vrata. Ali umjesto toga, kako se on beskorisno trudi; još se uvijek probija kroz odaje unutrašnje palače; nikada ih neće svladati; a da mu to uspije, ništa ne bi bilo dobiveno; morao bi se probiti po stubama, a da mu to uspije, ništa ne bi bilo dobiveno; dvorišta bi trebalo premjeriti; a iza dvorišta prvu palaču opasuje druga; i ponovo stube i dvorišta; i ponovo jedna palača; i tako dalje hiljadama godina; i kad bi napokon izbio iz posljednje kapije - tek sada leži prijestolnica pred njim, središte svijeta, visoko zasuta svojim talogom. Nitko ovdje ne može prodrijeti, pa čak ni s poslanicom jednog mrtvaca. - A ti, kad večer dođe, sjediš za prozorom i snivaš je.

Upravo tako, bez nade i s puno nade vidi naš narod cara. On ne zna koji car vlada, dapače i o imenu dinastije postoje sumnje. U školi se uči mnogo o tome sve po redu, ali opća nesigurnost u tom pogledu tako je velika da su u nju uvučeni i najbolji učenici. Davno pomrle careve postavljaju u našem selu na prijestolje, a onaj tko živi još samo u pjesmi, izdao je nedavno objavu koju svećenik čita pred oltarom. Bitke iz naše najstarije povijesti biju se tek sada, i susjed ti zažarena lica upada s tom viješću u sobu. Carske žene, ugojene, na svilenim jastucima, otuđene od plemenitog ćudoređa pod utjecajem lukavih dvorjanika, naprasite u vlastoljublju, nadute u pohlepi, raskalašene u razbludi, počinjaju svoje opačine bez kraja i konca. Što više vremena prođe, to strašnije sjaju sve boje i selo uz glasno

jadikovanje doznaje odjednom kako je neka carica tisućljeća ranije pila krv svoga muža dugim gutljajima.

Tako, dakle, postupa narod s onima koji su prošli, a suvremene vladare brka s mrtvima. Dođe li jednom, jednom u ljudskom vijeku neki carski službenik, koji obilazi pokrajinu, slučajno u naše selo, postavlja u ime vladajućih nekakve zahtjeve, ispituje poreske spiskove, prisustvuje školskoj obuci, raspituje se kod našeg svećenika za naša djela i nedjela i onda sažimlje sve to, prije nego se popne na nosiljku, u duge opomene općinarima, dotjeranim pred njega. Tada preko svih lica prođe smiješak, jedan pogledava kradom drugoga i saginje se prema djeci, izbjegavajući pogled službenika. Kako, misle oni, ovaj govori o nekom mrtvacu kao o živom, pa taj je car već odavno umro, dinastija se ugasila, poštovani službenik šali se s nama, a mi se pričinjamo kao da ništa ne opažamo, da ga ne bismo uvrijedili. Ali ozbiljno ćemo slušati mi samo našega današnjeg cara, jer sve drugo bilo bi grehota. A za službenikovom nosiljkom što hita dalje, uskrsava netko, proizvoljno izvučen iz već raspadnute urne i topoće nogama kao gospodar sela.

Slično bivaju ljudi kod nas u pravilu slabo pogođeni državnim prevratima, suvremenim ratovima. Sjećam se ovdje jedne zgrade iz moga djetinjstva. U susjednoj, ali svejedno vrlo udaljenoj pokrajini bio je izbio ustanak. Uzroci mi nisu više na pameti, oni ovdje nisu ni važni. Uzroci za ustanak javljaju se tamo sa svakim novim jutrom, to je uzburkan narod. I tako je jednom neki prosjak, koji je proputovao ovom pokrajinom, donio u kuću moga oca jednu knjižicu ustanika. Bio je upravo blagdan, gosti su ispunjavali naše sobe, u sredini je sjedio svećenik i proučavao list. Iznenada su se svi nasmijali, razderali list u gužvi, udarcima istjerali iz sobe prosjaka, koga su, dakako, već bili bogato obdarili, svi su se raspršili i razbježali na bijeli dan. Zašto? Narječje susjedne pokrajine bitno je različito od našega, a to se izražava i u izvjesnim oblicima književnog govora, koji za nas imaju starinski karakter. Sad, čim je svećenik pročitao dvije takve stranice, svi su već bili načistu. Nešto staro, davno čuveno, davno prežaljeno. I premda je iz prosjaka neporecivo govorio surovi život - tako mi se čini u sjećanju - ljudi su u smijehu odmahivali glavom i nisu više ništa htjeli slušati. Tako su kod nas orni da pogase sadašnjost.

Kad bi iz takvih pojava čovjek htio zaključiti da mi u osnovi i

nemamo cara, ne bi bio vrlo udaljen od istine. Možda nema caru vjernijeg naroda od našega na jugu, ali vjernost ne ide u prilog caru. Na malom stupu kod izlaza iz sela stoji, doduše, sveti zmaj i puše odano, otkako svijet pamti, svojim plamenim dahom točno u pravcu Pekinga - ali sam Peking je ljudima u selu više tuđ od zagrobnog života. Postoji li zaista neko takvo selo gdje kuća stoji do kuće, prekrivajući polja dalje nego što dopire pogled s našeg brijege, a između tih kuća stoje danju i noću ljudi glavom do glave? Lakše nego da zamislimo takav grad, možemo povjerovati da su Peking i njegov car nešto kao neki oblak koji mirno plovi pod suncem u hodu stoljeća.

Posljedica takvih nazora je pak u neku ruku slobodan, nepotčinjen život. Nipošto nećudoredan, ja jedva da sam naišao na takvu čistoću običaja ikada prilikom putovanja kao u mojem zavičaju. Ali je ipak život taj koji ne stoji ni pod kakvim suvremenim zakonom i pokorava se samo uputama i opomenama koje dopiru do nas iz drevnih vremena.

Čuvam se uopćavanja i ne tvrdim da je takav odnos u svih deset hiljada sela naše pokrajine ili čak u svih petsto pokrajina Kine. Ali ipak smijem možda na temelju mnogih spisa koje sam pročitao o tom predmetu, kao i na temelju vlastitih promatranja - kod gradnje zida naročito je ljudski materijal dao za to prilike čovjeku koji osjeća da putuje kroz dušu gotovo svih pokrajina - na temelju svega toga smijem možda reći da shvaćanje koje vlada o caru pokazuje uvijek i svuda stanovitu i zajedničku osnovnu crtu sa shvaćanjem u mojem zavičaju. To shvaćanje ne želim pak nipošto proglasiti za neku vrlinu, nego naprotiv. Uglavnom ga je skrivila vlada koja u najstarijoj državi na svijetu do danas nije bila u stanju ili je, između ostalog, zanemarila da instituciju carstva izgradi do takve jasnoće kako bi neposredno i neprestano djelovala sve do najdaljih granica države. Ali, s druge strane, u tome leži i neki nedostatak mašte i snage vjerovanja kod naroda koji ne uspijeva prenijeti carstvo iz pekinške pokvarenosti na svoje podaničke grudi u svoj životnosti i sadašnjosti, a ipak ništa bolje ne želi nego da jedanput osjeti taj doticaj i na njemu živi i živuje.

To shvaćanje nije, dakle, neka vrlina. To više pada u oči da je upravo ta slabost, čini se, jedno od najvažnijih sredstava sjedinjavanja našeg naroda; da, ako je dopušten tako smion izraz, ono je upravo tlo na kome mi živimo. Opširno obrazlagati ovdje takav

ukor znači tresti se ne u našoj savjesti nego, što je mnogo gore, na našem tlu. I zbog toga neću sada ići dalje u istraživanju toga pitanja.

Careva poruka

Car je - kažu - tebi, pojedincu, bijednom podaniku i sićušnoj sjenki koja je pred carskim suncem pobjegla u najdalje daljine, upravo tebi je car sa smrtne postelje poslao poruku. Vjesniku je zapovjedio da klekne pored postelje te mu u uho šaptom kazivao poruku; toliko mu bijaše do nje stalo da je dao da mu je na uho ponovi. Klimanjem glave je potvrdio ispravnost rečenoga. I pred svim gledaocima svoje smrti - sve prepreke zidova bile su srušene, i na vanjskim stepenicama što su se visoko i široko uzdizale, stoje u krugu velikani carstva - otpremio je vjesnika. Vjesnik se odmah dao na put; snažan, neumoran čovjek; ispružajući čas jednu čas drugu ruku, prokrčio je sebi put kroz mnoštvo; naiđe li na otpor, pokazuje na svoje grudi na kojima se nalazi znak sunca; i doista, brzo napreduje, kao nijedan drugi čovjek. No mnoštvo je tako veliko; njihovim domovima nema kraja. Da se pred njim rušila neka poljana, kako li bi letio, i ti bi ubrzo čuo gordo lupanje pesnicama na tvoja vrata. No mjesto toga, kako li se beskorisno muči i kinji; još uvijek se gura kroz najunutrašnjije odaje palače; nikada ih neće savladati; a kada bi mu to i uspjelo, ništa se ne bi time dobilo; i opet stepeništa i dvorišta; i opet jedna palača; i sve dalje tako kroz tisućljeća; a kada bi napokon sunuo na posljednja vrata - ali to se nikad, nikad ne može dogoditi - tek bi onda pred njim ležala prijestolnica, središte svijeta, ražom puna vlastitog taloga. Nitko ovdje ne prodire, a pogotovu ne s porukom nekog pokojnika. - Ali ti sjediš do svoga prozora i sanjama je sebi dočaravaš kada dolazi večer.

Napomene

[1](#) Piščev rodni grad Prag ima u svom grbu stisnutu šaku.

[2](#) Fragment Na gradnji kineskog zida potječe iz godine 1918-1919, a vjeruje se da ga je pisac i dovršio, ali je zatim spalio konačni tekst, jednako kao mnogobrojna druga djela. Bajku iz drugog dijela pisac je zasebno objavio 1919. godine u knjizi pripovijedaka Seoski liječnik pod naslovom Careva poruka.